๒

หนังสือชุดพระเกียรติคุณ
สมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์

สมเด็จพระอริยวงษญาณ
สมเด็จพระสังฆราช (สุข)

วัดมหาธาตุ

สมเด็จพระอริยวงษญาณ สมเด็จพระสังฆราช (สุข)

พระเกียรติคุณ

สมเด็จพระอริยวงษญาณ
สมเด็จพระสังฆราช (สุข)

วัดมหาธาตุ

สุเชาวน์ พลอยชุม เรียบเรียง

พระเกียรติคุณสมเด็จพระอริยวงษญาณ (ศุข)

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของหอสมุดแห่งชาติ

สุเชาวน์ พลอยชุม

พระเกียรติคุณสมเด็จพระอริยวงษญาณ (ศุข)

วัดมหาธาตุ.__ กรุงเทพฯ :

มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2541.

85 หน้า

1. สมเด็จพระอริยวงษญาณ (ศุข)

I. ชื่อเรื่อง.

294.30922

ISBN 974-580-859-8

©สงวนลิขสิทธิ์ตามพระราชบัญญัติ

พิมพ์ครั้งที่ ๒/๒๕๔๑ จำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม

ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา พลอากาศเอก หะริน หงสกุล

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย หน้าวัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพฯ
โทร. ๒๘๑๗๗๙๐

คำนำ

เนื่องในวโรกาสฉลองพระชนมายุครบ ๘๔ พรรษาเจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๐ มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ได้ดำเนินการจัดสร้าง "โรงพยาบาลสกลมหาสังฆปริณายก" ขึ้น จำนวน ๑๙ แห่ง ในภูมิภาคต่าง ๆ เพื่อถวายเป็นพระอนุสรณ์แด่สมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ทั้ง ๑๙ พระองค์ เป็นการร่วมฉลองพระชนมายุเจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราชในวโรกาสดังกล่าวแล้ว และเพื่อให้ประชาชนทราบความเป็นมาของโครงการจัดสร้างโรงพยาบาลสกลมหาสังฆปริณายก พร้อมทั้งพระประวัติและพระเกียรติคุณของสมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ กองบรรณาธิการนิตยสารธรรมจักษุจึงได้เรียบเรียงพระประวัติสมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ลงพิมพ์เผยแพร่ในนิตยสารธรรมจักษุเป็นลำดับมา ปรากฏว่าเป็นที่สนใจของผู้อ่านทั่วไป ฉะนั้น เพื่อให้พระเกียรติคุณแห่งสมเด็จพระสังฆราชแต่ละพระองค์เป็นที่รู้จักแพร่หลายในหมู่ประชาชนยิ่งขึ้น มหามกุฏราชวิทยาลัยจึงได้จัดพิมพ์พระประวัติสมเด็จพระสังฆราชทุกพระองค์ที่เคยลงพิมพ์เผยแพร่ใน

นิตยสารธรรมจักษุนั้นขึ้นอีกครั้งหนึ่ง พร้อมทั้งปรับปรุงแก้ไขให้ถูกต้องสมบูรณ์ยิ่งขึ้น รวมเป็นหนังสือชุด **"พระเกียรติคุณสมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์"** จำนวน ๑๙ เล่ม

เล่ม ๒ ในหนังสือชุดนี้คือ พระเกียรติคุณสมเด็จพระอริยวงษญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ศุข) พระองค์ที่ ๒ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ อนึ่ง เกี่ยวกับพระนามเดิมของสมเด็จพระสังฆราชพระองค์นี้เขียนกันเป็น ๒ อย่าง คือบางตำราเขียนว่า **ศุข** บางตำราเขียนว่า **สุก** โบราณโดยมากนิยมใช้ **ศ** เช่นคำว่าสุโขทัย ก็นิยมเขียนเป็นศุโขทัย ฉะนั้นในหนังสือนี้จึงเขียนตามแบบโบราณ คือ **ศุข** และเพื่อให้ต่างจากสมเด็จพระสังฆราช (สุก ญาณสังวร) ด้วย สมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์พระองค์แรก ๆ นั้น มีข้อมูลเกี่ยวกับพระประวัติน้อยมาก ปรากฏหลักฐานเฉพาะพระศาสนกิจที่สำคัญ ๆ บางเรื่องเท่านั้น ฉะนั้นเพื่อให้ผู้อ่านทราบถึงพระเกียรติคุณประการต่าง ๆ ของสมเด็จพระสังฆราชพระองค์นั้น ๆ ชัดเจนขึ้น และเพื่อประโยชน์ในทางการศึกษาอ้างอิง จึงได้นำพระนิพนธ์และเอกสารเกี่ยวกับสมเด็จพระสังฆราชพระองค์นั้น ๆ บางเรื่องมาพิมพ์เป็นภาคผนวกไว้ด้วย

ในเล่มนี้ ได้นำพระราชปุจฉาในรัชกาลที่ ๑ ซึ่งมีคำ

ถวายวิสัชนาของพระสงฆ์มีสมเด็จพระสังฆราชเป็นประธานมารวมพิมพ์ไว้ เพราะในคำถวายวิสัชนาพระราชปุจฉาเหล่านี้สมเด็จพระสังฆราช (ศุข) ซึ่งขณะนั้นทรงดำรงสมณศักดิ์ที่พระพนรัตนอยู่ด้วย คำวิสัชนาพระราชปุจฉาเหล่านี้จึงนับเป็นส่วนหนึ่งแห่งพระนิพนธ์ของสมเด็จพระสังฆราช (ศุข) ที่แสดงถึงพระปรีชาสามารถในทางพระปริยัติธรรม และพระมติในทางพระศาสนา ที่ควรแก่การศึกษาเป็นอย่างยิ่ง

จึงหวังว่าหนังสือชุด **พระเกียรติคุณสมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์** นี้ จักอำนวยประโยชน์แก่ผู้อ่านทั้งหลายตามสมควร

(พระมหารัชมงคลดิลก)
ผู้อำนวยการ

มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์
มิถุนายน ๒๕๔๑

สารบาญ

นำเรื่อง (๑)

พระประวัติเบื้องต้น ๑

อธิบดีสงฆ์วัดมหาธาตุรูปที่ ๑ ๒

การสังคายนาพระไตรปิฎก ๓

สมเด็จพระสังฆราช พระองค์ที่ ๒ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ๔

พระกรณียกิจพิเศษ ๔

พระกรณียกิจในรัชกาลที่ ๒ ๑๑

สมณทูตไทยไปลังกาครั้งแรกยุคกรุงรัตนโกสินทร์ ๑๒

พระอวสานกาล ๔๖

เชิงอรรถ ๔๗

ภาคผนวก

พระราชปุจฉา ในรัชกาลพระบาทสมเด็จ
พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ๕๑

พระราชปุจฉาที่ ๒ ๕๑

แก้พระราชปุจฉาที่ ๒ ๕๓

พระราชปุจฉาที่ ๓๒ ๕๘

แก้พระราชปุจฉาที่ ๓๒ ๖๑

พระราชปุจฉาที่ ๓๓ ๖๕

แก้พระราชปุจฉาที่ ๓๓ ๖๘

พระราชปุจฉาที่ ๓๗	๗๓
แก้พระราชปุจฉาที่ ๓๗	๗๖
พระราชปุจฉาที่ ๓๘	๗๙
แก้พระราชปุจฉาที่ ๓๘	๗๙
พระราชปุจฉาที่ ๓๙	๘๒
แก้พระราชปุจฉาที่ ๓๙	๘๓

นำเรื่อง

สมเด็จพระสังฆราช เป็นสมณฐานันดร หรือสมณศักดิ์สูงสุดในทางการปกครองของคณะสงฆ์ไทย เป็นตำแหน่งที่มีมาคู่กับคณะสงฆ์ไทย ตั้งแต่ครั้งกรุงสุโขทัยเป็นอย่างต่ำ ตามหลักฐานดังที่ปรากฏในศิลาจารึกสมัยสุโขทัย ทรงดำรงอยู่ในฐานะองค์พระประมุขแห่งสังฆมณฑลทั่วราชอาณาเขตที่เรียกว่า สังฆปริณายกบ้าง มหาสังฆปริณายกบ้าง สกลมหาสังฆปริณายกบ้าง สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทรงเป็นผู้สถาปนาหรือแต่งตั้ง

สมัยกรุงสุโขทัย สมณศักดิ์สูงสุดในคณะสงฆ์เรียกว่า **พระสังฆราช** และสันนิษฐานว่า พระสังฆราชน่าจะมีมากกว่า ๑ องค์ กล่าวคือ เมืองใหญ่ ๆ น่าจะมีพระสังฆราชองค์ ๑ เป็นสังฆปริณายก หรือประมุขของสงฆ์บริษัทตลอดเขตเมืองนั้น

สมัยกรุงศรีอยุธยา ในชั้นต้นมี พระสังฆราช ๒ องค์ คือ เป็นเจ้าคณะใหญ่ฝ่ายคามวาสีองค์หนึ่ง มีราชทินนามว่า **พระพุทธโฆษาจารย์** เป็นเจ้าคณะใหญ่ฝ่ายอรัญวาสีองค์หนึ่ง มีราชทินนามว่า **พระวันรัตน** องค์ไหนเป็นผู้มีอายุพรรษามากองค์นั้นได้เป็น **สมเด็จพระสังฆราช** และมีคำว่า “สมเด็จ” นำหน้าราชทินนาม ดังที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารว่า บางครั้งออกนาม **สมเด็จพระวันรัตน** บางครั้งออกนาม **สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์** ฉะนั้น ในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น ตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราช จึงเป็นสมณศักดิ์สูงสุดและมีเพียงองค์เดียว

(๒)

มาถึงตอนปลายกรุงศรีอยุธยา จึงเกิดมีราชทินนามสำหรับตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชขึ้นคือนามว่า **สมเด็จพระอริยวงษาสังฆราชาธิบดี** ซึ่งสันนิษฐานว่า เกิดมีขึ้นในสมัยสมเด็จพระเจ้าเอกทัศเป็นครั้งแรก และได้ใช้เป็นแบบสืบมา

สมัยกรุงธนบุรี การปกครองคณะสงฆ์ก็ยังคงรูปแบบเหมือนสมัยกรุงศรีอยุธยา คือมีสมเด็จพระสังฆราช เป็นสมณศักดิ์สูงสุดและเป็นตำแหน่งสูงสุดทางการปกครอง และมีสมเด็จพระสังฆราชเพียงองค์เดียวเป็นประมุขของสงฆ์บริษัททั่วราชอาณาเขต แต่ไม่ปรากฏหลักฐานว่า ตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราช มีราชทินนามว่าอย่างไร

สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ การปกครองคณะสงฆ์ก็ยังคงดำเนินไปเหมือนเมื่อครั้งกรุงธนบุรี มีตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราช เป็นสมณศักดิ์สูงสุดและเป็นประมุขแห่งสงฆ์บริษัททั่วราชอาณาเขต ในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ไม่ปรากฏหลักฐานว่าสมเด็จพระสังฆราชมีราชทินนามว่าอย่างไร กระทั่งสมัยรัชกาลที่ ๒ เมื่อทรงสถาปนา สมเด็จพระพนรัตน (มี) เป็นสมเด็จพระสังฆราช มีราชทินนามว่า **สมเด็จพระอริยวงษญาณ ปรยัติวราสังฆราชาธิบดี** นำให้สันนิษฐานได้ว่า แม้ในสมัยกรุงธนบุรีและสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น สมเด็จพระสังฆราชก็คงจะมีราชทินนามว่า **สมเด็จพระอริยวงษญาณ** เช่นเดียวกัน

ราชทินนามนี้ได้ใช้เป็นแบบสืบมาจนกระทั่งถึงสมัยรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดให้แก้เป็น **สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ** และได้ใช้เป็นราชทินนามสำหรับตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชสืบมาจนทุกวันนี้

แต่สมเด็จพระสังฆราชพระองค์ปัจจุบัน ได้รับพระราชทานทินนามต่างไปจากสมเด็จพระสังฆราชพระองค์ก่อน ๆ ว่า **สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช** จึงนับเป็นสมเด็จพระสังฆราชพระองค์แรกที่มิได้เป็นพระบรมวงศานุวงศ์ แต่ได้รับพระราชทานราชทินนามเป็นพิเศษเฉพาะพระองค์ ไม่ได้ใช้พระนามว่า **สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ** ตามแบบอย่างที่เคยเป็นมา

ในรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงถวายมหาสมณุตมาภิเษกแด่ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นนุชิตชิโนรส เป็นกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ที่สมเด็จพระสังฆราช แต่ไม่เรียกว่า สมเด็จพระสังฆราช เมื่อถึงคราวจะออกพระนามเรียกพระนามกรม เมื่อจะกล่าวถึงตำแหน่งเรียกต่อพระนามว่า **สมณุตมมหาสังฆปริณายก** เป็นครั้งแรกที่เจ้านายได้ทรงรับตำแหน่งนี้

ในรัชกาลที่ ๖ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงถวายมหาสมณุตมาภิเษก แด่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ

กรมหลวงวชิรญาณวโรรส เป็นสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ที่สมเด็จพระสังฆราช คำว่า **สมเด็จพระมหาสมณเจ้า** ซึ่งใช้เรียกเจ้านายผู้ได้รับถวายมหาสมณุตมาภิเษกแทนคำว่า "สมเด็จพระสังฆราช" เกิดมีขึ้นในคราวนี้เป็นครั้งแรก

ต่อมาเมื่อ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส สิ้นพระชนม์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสถาปนา พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นชินวรสิริวัฒน์ เป็นพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า คำว่า **สมเด็จพระสังฆราชเจ้า** ก็เกิดมีขึ้นในคราวนี้เป็นครั้งแรก

สรุปได้ว่า ในยุคกรุงรัตนโกสินทร์ สมณศักดิ์สูงสุดในคณะสงฆ์คือตำแหน่งที่ **สมเด็จพระสังฆราช** นั้นมีคำเรียกเป็น ๓ อย่าง คือ

๑. เจ้านายชั้นสูงผู้ได้รับถวายมหาสมณุตมาภิเษก (คือทรงได้รับสถาปนาเป็นที่ สมเด็จพระสังฆราช) เรียกว่า **สมเด็จพระมหาสมณเจ้า** มี ๓ พระองค์ คือ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส (พระองค์เจ้าวาสุกรี) วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ (พระองค์เจ้าฤกษ์) และสมเด็จพระมหา-

สมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (พระองค์เจ้ามนุษยนาคมานพ) วัดบวรนิเวศวิหาร สมเด็จพระมหาสมณเจ้าทรงเศวตฉัตร ๕ ชั้น สูงกว่าสมเด็จพระสังฆราชผู้ทรงเศวตฉัตร ๓ ชั้น

๒. พระบรมวงศานุวงศ์ผู้ทรงได้รับสถาปนาเป็นที่สมเด็จพระสังฆราช เรียกว่า **สมเด็จพระสังฆราชเจ้า** มี ๒ พระองค์ คือ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ (หม่อมเจ้าภุชงค์) วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม และสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ (หม่อมราชวงศ์ชื่น นภวงศ์) วัดบวรนิเวศวิหาร สมเด็จพระสังฆราชเจ้าทรงเศวตฉัตร ๕ ชั้น แต่สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ได้รับพระราชทานฉัตรตาดเหลือง ๕ ชั้น

๓. ท่านผู้มิใช่พระบรมวงศานุวงศ์ เมื่อได้รับสถาปนาเป็นที่ สมเด็จพระสังฆราช เรียกว่า **สมเด็จพระสังฆราช** ทรงเศวตฉัตร ๓ ชั้น ดังที่ปรากฏทั่วไป

ตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช ในยุคกรุงรัตนโกสินทร์ทรงพระกรุณาโปรดสถาปนาต่อเนื่องกันมามิได้ขาดทุกรัชกาล กระทั่งถึงรัชกาลที่ ๔ ทรงพระกรุณาโปรดสถาปนา สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส เพียงพระองค์เดียว เมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส สิ้นพระชนม์แล้ว มิได้ทรงสถาปนาพระเถระรูปใดในตำแหน่งที่

สมเด็จพระสังฆราชอีกจนตลอดรัชกาล ฉะนั้น ในรัชกาลที่ ๔ จึงว่างสมเด็จพระสังฆราชเกือบตลอดรัชกาลคือ ๑๕ ปี

ในรัชกาลที่ ๕ ในช่วง ๒๓ ปีแรกแห่งรัชกาล ก็มิได้ทรงสถาปนาพระเถระรูปใดในตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราชเช่นกัน กระทั่ง พ.ศ. ๒๔๓๔ จึงทรงถวายมหาสมณุตมาภิเษกแด่ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ แต่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ พระองค์นั้นก็ทรงดำรงอยู่ในตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราชเพียง ๑๐ เดือนเท่านั้นก็สิ้นพระชนม์ เมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยา-ลงกรณ์ สิ้นพระชนม์แล้ว ทรงพระกรุณาโปรดสถาปนาสมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทว) เป็นพระองค์ที่ ๒ ในรัชกาล สมเด็จพระสังฆราช (สา) ทรงดำรงอยู่ในตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราช ๕ ปีเศษก็สิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๒ หลังจากสมเด็จพระสังฆราช (สา) สิ้นพระชนม์แล้ว ก็มิได้ทรงสถาปนาพระเถระรูปใดในตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราชอีกจนตลอดรัชกาล ฉะนั้น ในรัชกาลที่ ๕ จึงรวมเวลาที่ว่างสมเด็จพระสังฆราชอยู่ถึง ๓๔ ปี นับแต่รัชกาลที่ ๖ เป็นต้นมา จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดสถาปนาสมเด็จพระสังฆราชต่อเนื่องกันมามิได้ขาดจวบจนปัจจุบัน

แต่โบราณมา พระเถระผู้จะได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จ

พระสังฆราช รวมทั้งสมเด็จพระราชาคณะด้วยนั้น ปรากฏตามพระอธิบายของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ว่า **“เฉพาะบางรูปผู้ทรงคุณพิเศษ เช่น เป็นพระอุปัชฌายะหรือพระอาจารย์ของพระราชา...”** หากมิใช่เป็นพระอุปัชฌาย์อาจารย์ก็ **“ทรงเลือกที่เป็นผู้ใหญ่ผู้เฒ่า”** กล่าวโดยสรุปก็คือ ท่านผู้จะได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราชนั้นจะต้องมีความเกี่ยวข้องกับสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินในทางใดทางหนึ่ง ฉะนั้น ในบางรัชกาลเมื่อหมดท่านที่ดำรงอยู่ในฐานะดังกล่าวแล้ว จึงไม่ทรงสถาปนาพระเถระรูปใดเป็นสมเด็จพระสังฆราช และไม่ทรงสถาปนาสมเด็จพระราชาคณะบางตำแหน่ง เช่น ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อสมเด็จพระสังฆราช (นาค) สิ้นพระชนม์ ทรงพระราชดำริจะสถาปนา พระพิมลธรรม (อู่) วัดสุทัศนเทพวราราม เป็นสมเด็จพระสังฆราช จนโปรดให้อาลักษณ์ร่างนามที่จะทรงตั้งและกำหนดวันที่จะทรงตั้งแล้ว แต่ทรงพระประชวรเสด็จสวรรคตเสียก่อน จึงยังมิทันได้ทรงตั้ง ครั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นรัชกาลที่ ๔ ก็มิได้ทรงสถาปนา พระพิมลธรรม (อู่) เป็นสมเด็จพระสังฆราช แต่ทรงถวายมหาสมณุตมาภิเษกแด่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ในตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราช เพราะทรงเป็นที่ทรงเคารพ

นับถือมากในฐานเป็นพระบรมวงศ์ผู้ใหญ่และทรงเป็นครูอาจารย์แห่งราชสกุลวงศ์ เมื่อสมเด็จกรมพระปรมานุชิตชิโนรสสิ้นพระชนม์แล้ว ไม่ทรงสถาปนาท่านผู้ใดเป็นสมเด็จพระสังฆราชอีกจนตลอดรัชกาล

ในรัชกาลที่ ๕ ทรงถวายมหาสมณุตมาภิเษกแด่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ในตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราช เพราะทรงเป็นพระราชอุปัธยาจารย์ในพระองค์ เมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ สิ้นพระชนม์แล้ว ทรงสถาปนา สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (สา ปุสฺสเทว) เป็นสมเด็จพระสังฆราชเพราะทรงเป็นพระราชกรรมวาจาจารย์ในพระองค์ เมื่อสมเด็จพระสังฆราช (สา) สิ้นพระชนม์แล้ว ไม่ทรงสถาปนาพระเถระรูปใดในตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราชอีกจนตลอดรัชกาล แม้ว่าในขณะนั้นจะมีพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวชิรญาณวโรรส ทรงเป็นประธานอยู่ในสังฆมณฑล ก็ไม่ทรงถวายมหาสมณุตมาภิเษกหรือสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราช เพราะทรงอยู่ในฐานะเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ

ถึงรัชกาลที่ ๖ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงถวายมหาสมณุตมาภิเษกแด่ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ในตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราช

เพราะทรงเป็นพระราชอุปัธยาจารย์ในพระองค์ ครั้นสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสสิ้นพระชนม์แล้ว ทรงสถาปนาพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ เป็นสมเด็จพระสังฆราชเจ้า เพราะทรงเป็นพระราชกรรมวาจาจารย์ในพระองค์

หลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๕ เป็นต้นมา ธรรมเนียมการสถาปนาสมเด็จพระสังฆราชได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมดังที่กล่าวมาแล้ว คือมิได้ถือความสัมพันธ์เกี่ยวข้องในสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินเป็นสำคัญ แต่ถือตามหลักเกณฑ์ที่กำหนดไว้ในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์เป็นสำคัญ ซึ่งโดยหลักการแล้วก็คือ พระมหาเถระผู้มีสมณศักดิ์สูงสุดเป็นลำดับที่ ๑ จะได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราช

การปกครองคณะสงฆ์ไทยแต่เดิมมา แบ่งเป็นคณะแต่ละคณะมีเจ้าคณะใหญ่ปกครองโดยไม่ขึ้นแก่กัน ดังที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงอธิบายไว้ในพระมหาสมณศาสนฉบับหนึ่งว่า

“แต่ก่อน คณะแยกกันครอง หรือบางสมัยมีสังฆราชก็เจริญอายุพรรษา มีอยู่ก็เปนแต่เพียงกิตติมศักดิ์ กระทรวงธรรมการจำต้องทำน่าที่สังฆราช ฯ ผลเปนอย่างไรบ้าง ฯ” และในเชิงอรรถพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑

ตอนหนึ่งว่า **“คณะใหญ่ทั้ง ๔ นั้นต่างมิได้ขึ้นแก่กัน เมื่อมีกิจอันจะพึงทำร่วมกัน เสนาบดีกระทรวงธรรมการรับพระบรมราชโองการสั่งฯ เจ้าคณะรูปใดมีสมณศักดิ์สูง เสนาบดีก็พูดทางเจ้าคณะรูปนั้น ๆ”** สมเด็จพระสังฆราชจึงทรงดำรงอยู่ในฐานเป็นกิตติมศักดิ์ ผู้ทำหน้าที่สมเด็จพระสังฆราชที่แท้จริงคือเสนาบดีกระทรวงธรรมการ ซึ่งรับพระบรมราชโองการสั่ง (คือคำสั่ง) จากสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินอีกทีหนึ่ง ฉะนั้น แต่โบราณมา ผู้ปกครองคณะสงฆ์ที่แท้จริงคือสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน

ถึงรัชกาลที่ ๖ เมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงรับถวายมหาสมณุตมาภิเษก (คือทรงรับสถาปนาเป็น สมเด็จพระสังฆราช) ได้ทรงแนะนำกระทรวงธรรมการว่า **“ในเวลานี้ได้ฉันเป็นสังฆราชขึ้น น่าที่กระทรวงธรรมการจะปลดเปลื้องการพระสงฆ์ ที่ตนไม่ถนัดถวายฉันเสียให้เป็นเด็ดขาด จะเบาแรงเข้าและการจะดีขึ้น”** ต่อมา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึง **“ทรงมอบการทั้งปวงซึ่งเป็นกิจธุระพระศาสนา ถวายแด่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ผู้เป็นมหาสังฆปริณายก เพื่อทรงเป็นธุระปกครอง”** ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๕๕ เป็นต้นมา สมเด็จพระมหา-สมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส จึงทรงเป็นผู้ทำให้พระสงฆ์ได้ปกครองพระสงฆ์กันเองเป็นครั้งแรก และทรงเป็นสมเด็จ

พระสังฆราชพระองค์แรกที่ทรงปกครองคณะสงฆ์โดยตรงด้วยพระองค์เอง ซึ่งได้เป็นธรรมเนียมปฏิบัติสืบมาจนทุกวันนี้

แม้ว่าลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ของไทยนับแต่อดีตมาจนปัจจุบัน จะแตกต่างกันไปบ้างตามความเปลี่ยนแปลงของบ้านเมือง แต่ก็เป็นที่ยอมรับกันทั่วไปว่า สมเด็จพระสังฆราชทุกพระองค์ทั้งในอดีตและในยุคกรุงรัตนโกสินทร์ ล้วนเป็นพระมหาเถระผู้ทรงพระเกียรติคุณและทรงปฏิบัติพระศาสนกิจเป็นคุณประโยชน์แก่พระศาสนาและชาติบ้านเมืองเป็นอย่างมาก แต่ประชาชนและพุทธศาสนิกชนจำนวนไม่น้อยที่ไม่ค่อยจะได้รู้จักความเป็นไปในส่วนพระประวัติและพระเกียรติคุณของสมเด็จพระสังฆราชแต่ละพระองค์ ซึ่งทรงดำรงอยู่ในฐานเป็นอภิปูชนียบุคคลของชาติและทรงเป็นหลักชัยของพุทธศาสนิกชนทั่วไป ฉะนั้น มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ จึงได้ดำริจัดพิมพ์หนังสือชุด **พระเกียรติคุณสมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์** จำนวน ๑๙ พระองค์รวมเป็นหนังสือ ๑๙ เล่มขึ้น เพื่อเผยแพร่แก่ประชาชนทั่วไป แต่ละเล่มว่าด้วยพระประวัติและพระเกียรติคุณของสมเด็จพระสังฆราชแต่ละพระองค์ คือ

เล่มที่ ๑ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงษญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ศรี) วัดระฆังโฆษิตาราม

เล่มที่ ๒ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงษญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ศุข) วัดมหาธาตุ

เล่มที่ ๓ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงษญาณ สมเด็จพระสังฆราช (มี) วัดมหาธาตุ

เล่มที่ ๔ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงษญาณ สมเด็จพระสังฆราช (สุก) วัดมหาธาตุ

เล่มที่ ๕ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงษญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ด่อน) วัดมหาธาตุ

เล่มที่ ๖ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงษญาณ สมเด็จพระสังฆราช (นาค) วัดราชบุรณะ

เล่มที่ ๗ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

เล่มที่ ๘ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ วัดบวรนิเวศวิหาร

เล่มที่ ๙ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทว) วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม

เล่มที่ ๑๐ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส วัดบวรนิเวศวิหาร

เล่มที่ ๑๑ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จ

พระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ วัดราชบพิธสถิต-มหาสีมาราม

เล่มที่ ๑๒ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (แพ ติสฺสเทว) วัดสุทัศนเทพวราราม

เล่มที่ ๑๓ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ วัดบวรนิเวศวิหาร

เล่มที่ ๑๔ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ปลด กิตฺติโสภณ) วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม

เล่มที่ ๑๕ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (อยู่ ญาโณทย) วัดสระเกศ

เล่มที่ ๑๖ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (จวน อุฏฺฐายี) วัดมกุฏกษัตริยาราม

เล่มที่ ๑๗ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ปุ่น ปุณฺณสิริ) วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

เล่มที่ ๑๘ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จ

พระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (วาสน์ วาสน) วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม

เล่มที่ ๑๙ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒน) วัดบวรนิเวศวิหาร

ในแต่ละเล่ม นอกจากจะเสนอพระประวัติและพระเกียรติคุณของสมเด็จพระสังฆราชแต่ละพระองค์แล้ว ยังได้เสนอพระนิพนธ์บางเรื่องของแต่ละพระองค์และเอกสารสำคัญบางเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพระประวัติหรือการคณะสงฆ์ในยุคนั้น ๆ ไว้ด้วย เพื่อความชัดเจนของเรื่องราวที่ปรากฏในพระประวัติและเพื่อความสะดวกของผู้ที่สนใจจะศึกษาในรายละเอียดหรืออ้างอิง

พระประวัติสมเด็จพระสังฆราช ในหนังสือชุด **พระเกียรติคุณสมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์** นี้ มหามกุฏราชวิทยาลัยได้นำลงพิมพ์เผยแพร่ในนิตยสารธรรมจักษุเป็นครั้งแรก ในการจัดพิมพ์ครั้งนี้จึงเป็นการพิมพ์ครั้งที่ ๒ และได้แก้ไขเพิ่มเติมในส่วนที่ผิดพลาดบกพร่องให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

จึงหวังว่าหนังสือชุด **พระเกียรติคุณสมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์** นี้คงจะอำนวยประโยชน์แก่ผู้อ่านและผู้สนใจทั่วไป

สมเด็จพระสังฆราช (ศุข)
วัดมหาธาตุ

๑

พระเกียรติคุณ
สมเด็จพระอริยวงษญาณ
สมเด็จพระสังฆราช (ศุข)

พระประวัติเบื้องต้น

สมเด็จพระสังฆราช (ศุข) ทรงมีพระประวัติในเบื้องต้นเป็นมาอย่างไร ไม่ปรากฏหลักฐานเช่นเดียวกับสมเด็จพระสังฆราช (ศรี) เมื่อครั้งกรุงธนบุรี ทรงเป็นพระราชาคณะที่ **พระญาณสมโพธิ** อยู่วัดมหาธาตุ ซึ่งขณะนั้นเรียกว่าวัดสลัก ถึง พ.ศ. ๒๓๒๓ ในสมัยกรุงธนบุรี ได้เลื่อนสมณศักดิ์เป็น **พระธรรมเจดีย์**

มาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ โปรดให้เลื่อนเป็นที่ **พระพนรัตน**[๑] ซึ่งเป็นตำแหน่งรองสมเด็จพระสังฆราช ดังที่สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายไว้ว่า

"ตำแหน่งพระพนรัตนนั้นนับว่าเป็นสังฆราชองค์ ๑ รองแต่สมเด็จพระอริยวงษ์ฯ ลงมา ในทำเนียบสมณศักดิ์ตั้งแต่ครั้งกรุงเก่ามา มีตำแหน่งสังฆปริณายก ๒ องค์ เรียกว่า "พระ

สังฆราชซ้าย ขวา” สมเด็จพระอริยวงษ์เป็นพระสังฆราชฝ่ายขวา ว่าคณะเหนือ พระพนรัตนเป็นพระสังฆราชฝ่ายซ้าย ว่าคณะใต้ เกียรติยศมีสุพรรณบัตรจารึกพระนามเมื่อทรงตั้งทั้ง ๒ องค์ แต่ที่พระพนรัตนโดยปรกติไม่ได้เป็นสมเด็จ ส่วนพระสังฆราชฝ่ายขวานั้นเป็นสมเด็จพระอริยวงษ์ทุกองค์ จึงเรียกว่า “สมเด็จพระสังฆราช” และจึงเป็นมหาสังฆปริณายก มีศักดิ์สูงกว่าพระสังฆราชฝ่ายซ้าย ที่พระพนรัตนแต่ก่อนมา ทรงยกเกียรติยศเป็นสมเด็จแต่บางองค์ พึ่งเป็นสมเด็จทุกองค์แต่รัชกาลที่ ๒ เป็นต้นมา”[๒]

อธิบดีสงฆ์วัดมหาธาตุรูปที่ ๑

สมเด็จพระสังฆราช (ศุข) ทรงเป็นอธิบดีสงฆ์วัดมหาธาตุรูปที่ ๑ ในยุคกรุงรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่ครั้งยังทรงสมณศักดิ์ที่พระธรรมเจดีย์ ซึ่งสมัยนั้นวัดมหาธาตุยังเรียกว่า **“วัดสลัก”** เป็นพระอารามที่อยู่ในเขตพระนครและเป็นพระอารามหลวงมาแต่ครั้งกรุงธนบุรี

วัดสลักเป็นวัดที่สร้างมาแต่ครั้งกรุงเก่า ในสมัยที่สมเด็จพระสังฆราช (ศุข) ทรงเป็นอธิบดีสงฆ์ วัดสลักได้เปลี่ยนชื่อถึง ๓ ครั้ง คือ เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๕ สมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ทรงปฏิ-

สังขรณ์ขึ้นใหม่ และทรงขนานนามเปลี่ยนเป็น **วัดนิพพานาราม** ครั้น พ.ศ. ๒๓๓๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงปรารภพร้อมด้วยสมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรฯ จะทำสังคายนาพระไตรปิฎก ทรงพระราชดำริเห็นว่า วัดนิพพานารามสมควรเป็นที่ประชุมสงฆ์ทำสังคายนา จึงโปรดให้เปลี่ยนนามใหม่ว่า **วัดพระศรีสรรเพชดาราม** ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๓๔๖ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช โปรดให้ประชุมพระราชาคณะสอบไล่พระปริยัติธรรมภิกษุสามเณรที่วัดพระศรีสรรเพชดาราม แล้วจึงโปรดให้เปลี่ยนนามพระอารามอีกครั้งหนึ่งว่า วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ แต่คนทั้งหลายเรียกว่า **วัดมหาธาตุ** ถึงรัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงบริจาคทรัพย์เป็นส่วนของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ ซึ่งสวรรคตเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๗ ให้ปฏิสังขรณ์แล้วโปรดให้เพิ่มสร้อยต่อนามพระอารามเฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช พระองค์นั้นว่า **"วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษดิ"** ดังที่ปรากฏสืบมาจนบัดนี้[๓]

การสังคายนาพระไตรปิฎก

ในการสังคายนาพระไตรปิฎก เมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๑ อันเป็นการสังคายนาครั้งแรกในยุคกรุงรัตนโกสินทร์นั้น สมเด็จ

พระสังฆราช (ศุข) ซึ่งขณะนั้นทรงสมณศักดิ์ที่ พระพนรัตน ทรงเป็นพระเถระที่มีบทบาทสำคัญพระองค์หนึ่ง คือทรงเป็นแม่กองชำระพระวินัยปิฎก การที่ทรงได้รับมอบหมายหน้าที่สำคัญดังนี้ ย่อมแสดงให้เห็นว่า ทรงเป็นผู้ชำนาญพระไตรปิฎกพระองค์หนึ่ง ดังนั้น สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพจึงทรงสันนิษฐานว่า คงทรงเป็นเปรียญมาแต่ครั้งกรุงเก่า๔

สมเด็จพระสังฆราช พระองค์ที่ ๒ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

พ.ศ. ๒๓๓๗ ในรัชกาลที่ ๑ สมเด็จพระสังฆราช (ศรี) สิ้นพระชนม์ ทรงพระกรุณาโปรดตั้งพระพนรัตน (ศุข) เป็นสมเด็จพระสังฆราช นับเป็นสมเด็จพระสังฆราช พระองค์ที่ ๒ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ และโปรดให้สถิต ณ วัดมหาธาตุนั้นสืบไป

พระกรณียกิจพิเศษ

สมเด็จพระสังฆราช (ศุข) ทรงเป็นที่เคารพนับถือของพระราชวงศ์และทรงเป็นพระราชอุปัธยาจารย์ของพระราชวงศ์หลายพระองค์ คือ

๑. ทรงเป็นพระราชอุปัธยาจารย์ของสมเด็จกรมพระราชวังบวรมหาเสนานุรักษ์ ซึ่งทรงผนวชเป็นพระภิกษุเมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๗ ขณะทรงดำรงพระราชอิสริยยศเป็นสมเด็จพระเจ้า

พระศรีรัตนมหาธาตุ ณ วัดมหาธาตุ

พระประธานในพระวิหารวัดมหาธาตุ

พระบรมรูปสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท ประดิษฐาน ณ วัดมหาธาตุ

บริเวณตำหนักสมเด็จพระสังฆราช

เสนาสนะสงฆ์

ลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงเสนานุรักษ์ ในคราวเดียวกันนี้ได้โปรดให้พระพงค์อมรินทร์ ซึ่งเป็นราชบุตรของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี และนักองเอง ซึ่งต่อมาทรงสถาปนาเป็น สมเด็จพระนารายณ์รามาธิบดีฯ พระเจ้ากรุงกัมพูชา ทรงผนวชด้วย

๒. ทรงเป็นพระราชอุปัธยาจารย์ของสมเด็จกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ซึ่งทรงผนวชเป็นครั้งที่ ๒ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๘ ณ วัดมหาธาตุ เป็นเวลา ๗ วัน จึงทรงลาผนวช[๕]

๓. ทรงเป็นพระราชอุปัธยาจารย์ของสมเด็จกรมพระราชวังบวรสถานพิมุข กรมพระอนุรักษ์เทเวศร์ (ไม่ทราบปีที่ทรงผนวช)

นอกจากนี้ยังทรงเป็นพระอุปัธยาจารย์ของเจ้านายที่ทรงผนวชในช่วงปลายรัชกาลที่ ๑ โดยมากด้วย[๖]

พระกรณียกิจในรัชกาลที่ ๒

สมเด็จพระสังฆราช (ศุข) ทรงมีพระชนมายุยืนยาวมาถึงรัชกาลที่ ๒ และในรัชกาลที่ ๒ ก็ได้ทรงปฏิบัติพระกรณียกิจสำคัญอีกครั้งหนึ่ง คือทรงเป็นพระราชอุปัธยาจารย์ของสมเด็จกรมพระราชวังบวรมหาเสนานุรักษ์ ซึ่งทรงผนวชเป็นครั้งที่ ๒ หลังจากเสด็จกลับจากศึกพม่าถึงกรุงเทพฯ เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๕๓ แล้วประชวรไข้ป่าพระอาการมาก ครั้นหายประชวรแล้วจึงเสด็จออกทรงผนวชอีกครั้งหนึ่ง ประทับอยู่วัดมหาธาตุเป็นเวลา ๗ วัน จึงทรงลาผนวช[๗]

สมณทูตไทยไปลังกาครั้งแรกยุคกรุงรัตนโกสินทร์

ในยุคที่สมเด็จพระสังฆราช (ศุข) ทรงเป็นมหาสังฆปริณายกนี้เอง พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดให้จัดสมณทูตออกไปสืบข่าวพระศาสนา ณ ลังกาทวีป เป็นครั้งแรกในยุคกรุงรัตนโกสินทร์ หลังจากที่ว่างเว้นการติดต่อกันมาเป็นเวลานานกว่า ๕๐ ปี นับแต่คณะสมณทูตไทยครั้งกรุงศรีอยุธยา ที่มีพระวิสุทธาจารย์เป็นประธาน ออกไปเมื่อ พ.ศ. ๒๒๙๘ เป็นครั้งหลังสุด สาเหตุที่โปรดให้จัดสมณทูตออกไปลังกาครั้งนี้ ปรากฏความตามพระราชพงศาวดารว่า

"เมื่อปีมะเส็งเอกศก จุลศักราช ๑๑๗๑ พ.ศ. ๒๓๕๒ แต่ในปลายรัชกาลที่ ๑ มีพระภิกษุชาวลังกาชื่อพระวลิตรภิกษุ รูป ๑ กับสามเณร ๒ รูป เข้ามาจากเมืองนครศรีธรรมราชมาถึงกรุงเทพฯ โปรดให้วลิตรภิกษุกับสามเณรชื่อรัตนปาละไปอยู่ในสำนักสมเด็จพระสังฆราช ณ วัดมหาธาตุ สามเณรอีกรูป ๑ ชื่อหิธายะ ให้ไปอยู่ในสำนักสมเด็จพระวันรัตน์ วัดพระเชตุพน ต่อมาในรัชกาลที่ ๒ สามเณรลังกาทั้ง ๒ รูป ขออุปสมบทเป็นพระภิกษุสยามวงศ์ เพราะถือว่าเป็นวงศ์เดียวกับพระสงฆ์ในลังกาทวีปซึ่งได้รับอุปสมบทแต่พระอุบาลีที่ออกไปในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าบรมโกศครั้งกรุงเก่า จึงโปรดให้สามเณรทั้ง ๒ นี้ เป็นนาคหลวง บวชในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม และพระราชทานนิตยภัตไตรปีสืบมา ครั้นมาถึงปีระกาเบญจศก จุลศักราช

๑๑๗๕ พ.ศ. ๒๓๕๖ มีพระลังกาเข้ามาถึงกรุงเทพฯ อีกรูป ๑ ชื่อพระศาสนวงศ์ อ้างว่าพระสังฆราชในลังกาทวีปให้เชิญพระบรมสารีริกธาตุเข้ามาถวายแด่สมเด็จพระเจ้ากรุงศรีอยุธยา แต่ไม่มีสมณศาสน์หรือสำคัญอันใดมา ครั้นไต่ถามถึงการพระศาสนาในลังกาทวีป พระศาสนวงศ์ก็ให้การเลื่อนเปื้อนไปต่าง ๆ ซ้ำมาเกิดรังเกียจไม่ปรองดองกันกับพระลังกาที่เข้ามาอยู่ก่อน วัตรปฏิบัติก็ไม่น่าเลื่อมใสด้วยกันทั้ง ๒ รูป จึงเป็นเหตุให้ทรงแคลงพระราชหฤทัยว่าจะมิใช่พระที่ได้รับอุสมบทมาแต่ลังกาทวีป ทรงพระราชดำริว่าพระสงฆ์ในลังกาทวีปก็เป็นสมณวงศ์อันเดียวกันกับพระสงฆ์ในสยามประเทศ เคยมีสมณไมตรีต่อกันมาแต่ครั้งกรุงเก่า แต่เริดร้างมาเสีย เพราะเกิดเหตุศึกสงคราม ไม่ได้ไปมาหาสู่ถึงกันช้านาน บัดนี้กรุงสยามก็ได้ประดิษฐานพระนครรัตนโกสินทร์ เป็นราชธานี มีอิสระมั่นคงแล้ว และได้ข่าวว่าลังกาทวีปเสียแก่อังกฤษ ควรจะสืบสวนให้ทราบความจริงไว้ จึงทรงเผดียงสมเด็จพระวันรัตน์ (มี) วัดราชบุรณะกับพระพุทธโฆษาจารย์ (บุญศรี) ให้จัดหาพระภิกษุสงฆ์ทั้งฝ่ายคณะใต้และคณะเหนือจะมีองค์ใดศรัทธาออกไปยังลังกาทวีปบ้าง สมเด็จพระวันรัตน์จัดได้พระวัดราชบุรณะ ๕ รูป คือ พระอาจารย์ดี รูป ๑ พระอาจารย์เทพ รูป ๑ พระแก้ว รูป ๑ พระคง รูป ๑ พระห่วง รูป ๑ พระพุทธโฆษาจารย์จัดได้พระวัดมหาธาตุ ๔ รูป คือ พระอาจารย์อยู่ รูป ๑ พระปราง รูป ๑

พระเซ่ง รูป ๑ พระม่วง รูป ๑ รวมพระสงฆ์ไทย ๙ รูป[๘] ครั้งนั้นพระรัตนปาละ พระหิธายะชาวลังกา ซึ่งเข้ามาอุปสมบท ในกรุงเทพฯ ทราบว่าพระสงฆ์สมณทูตไทยจะออกไปลังกา ถวายพระพรลาจะออกไปเยี่ยมญาติโยมของตนด้วย โปรดให้ ไปกับสมณทูต พระสงฆ์ที่จะไปจึงรวมเป็น ๑๑ รูปด้วยกัน”[๙]

การส่งสมณทูตไปลังกานับว่าเป็นเหตุการณ์สำคัญทาง พระพุทธศาสนาของไทยประการหนึ่ง ฉะนั้น จึงขอกล่าวถึงราย ละเอียดในเรื่องนี้พอสมควร เพื่อประโยชน์ทางการศึกษา

นับแต่ไทยรับพระพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์เข้ามาเมื่อ รัชสมัยของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ราว พ.ศ. ๑๘๐๐ เศษ มาจนถึงเมื่อมีการส่งสมณฑูตไทยชุดที่ ๒ ออกไปลังกา ในรัช สมัยพระเจ้าบรมโกศ เมื่อ พ.ศ. ๒๒๙๘ ซึ่งเป็นระยะเวลาราว ๔๙๐ ปีนั้น ไทยได้มีศาสนสัมพันธ์ทางพระพุทธศาสนากับมอญ พม่า ลังกา กว่า ๑๒ ครั้ง หากคิดโดยเฉลี่ยแล้วก็ตกราวทุก ๔๐ ปี ไทยก็จะมีการเจริญศาสนสัมพันธ์กับประเทศต่าง ๆ ดังกล่าวนั้นครั้งหนึ่ง และประเทศที่ไทยเจริญศาสนสัมพันธ์ ด้วยมากกว่าประเทศอื่น ๆ ก็คือลังกา ซึ่งนับว่าเป็นประเทศที่ เป็นหลักทางพระพุทธศาสนาในเวลานั้น การเจริญศาสน สัมพันธ์กับลังกานั้นได้ดำเนินเรื่อยมาจนกระทั่งถึงรัชกาล สุดท้ายแห่งกรุงศรีอยุธยา คือ ๗ ปีก่อนที่จะเสียกรุงศรีอยุธยา แก่พม่า นับแต่กรุงศรีอยุธยาล่มแล้ว การเจริญศาสนสัมพันธ์

กับต่างประเทศก็หยุดชะงักไป เพราะบ้านเมืองตกอยู่ในสภาพบ้านแตกสาแหรกขาด เพราะภัยสงคราม แม้ว่าไทยจะสามารถกอบกู้บ้านเมืองคืนจากพม่าได้หลังจากการเสียกรุงศรีอยุธยาไปไม่ทันพ้นปี โดยการนำของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี หรือพระเจ้าตากสินมหาราช แล้วสถาปนากรุงธนบุรีขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๑ ก็ตาม แต่บ้านเมืองก็ยังเต็มไปด้วยการศึกสงครามจนตลอดสมัยกรุงธนบุรี จึงยังไม่มีเวลาคิดการอย่างอื่นนอกจากการทำศึกสงครามเพื่อให้บ้านเมืองราบคาบ กระทั่งถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ที่พระบาทสมเด็จพระพุทธฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงสถาปนาขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๕ บ้านเมืองจึงค่อยราบคาบสงบลง จึงทรงมีเวลาทำนุบำรุงพระพุทธศาสนามากขึ้น ศาสนสัมพันธ์ระหว่างไทยกับต่างประเทศซึ่งว่างเว้นมาตั้งแต่ปลายกรุงศรีอยุธยาจนตลอดสมัยกรุงธนบุรีก็ได้เริ่มมีขึ้นอีกครั้งหนึ่ง ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ กล่าวคือ

เมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๒ อันเป็นปีสุดท้ายแห่งรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ได้มีพระภิกษุชาวลังกาคือ วลิตรภิกษุกับสามเณร ๒ รูปชื่อ รัตนปาละกับหิธายะ เข้ามายังเมืองนครศรีธรรมราช แล้วเข้ามายังกรุงเทพฯ จึงได้โปรดให้พระวลิตรกับสามเณรรัตนปาละไปอยู่ในสำนักของสมเด็จพระสังฆราช ณ วัดมหาธาตุ ส่วนสามเณรหิธายะ โปรด

ให้ไปอยู่ในสำนักของสมเด็จพระพนรัตน วัดพระเชตุพน ครั้นมาในรัชกาลที่ ๒ สามเณรทั้ง ๒ รูปขออุปสมบทเป็นพระภิกษุสยามวงศ์ เพราะถือว่าเป็นวงศ์เดียวกันกับพระสงฆ์ในลังกาทวีปซึ่งได้รับอุปสมบทมาแต่พระอุบาลีที่ออกไปลังกาแต่ครั้งแผ่นดินพระเจ้าบรมโกศ แห่งกรุงศรีอยุธยา จึงได้โปรดให้สามเณรทั้ง ๒ เป็นนาคหลวงบวชในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม และพระราชทานนิตยภัตรไตรปีสืบมา[๑๐]

ครั้น พ.ศ. ๒๓๕๗[๑๑] อันเป็นปีที่ ๖ แห่งรัชกาลที่ ๒ ได้มีพระภิกษุลังกาอีกรูปหนึ่งชื่อพระศาสนวงศ์ นำเอาพระบรมสารีริกธาตุ ๒ องค์ กับพระศรีมหาโพธิ ๑ ต้น เข้ามายังนครศรีธรรมราช โดยแจ้งว่าจะเอาพระบรมสารีริกธาตุกับพระศรีมหาโพธิเข้ามาถวายสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว พระยานครศรีธรรมราช (น้อย) จึงได้จัดเรือส่งพระศาสนวงศ์เข้ามายังกรุงเทพฯ เมื่อมาถึงเมืองสมุทรปราการ พระสมุทรปราการ จึงได้กราบบังคมทูลให้ทรงทราบ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยจึงมีพระราชโองการดำรัสให้ราชบัณฑิต หลวงวิเชียรปรีชาหลวงอุดมจินดา ลงไปพิจารณาดูพระบรมสารีริกธาตุและไต่ถามเรื่องราวการเข้ามาของพระศาสนวงศ์ ก็ได้ความว่าพระสังฆราช ณ ลังกาทวีป ใช้ให้พระศาสนวงศ์เชิญพระบรมสารีริกธาตุกับพระศรีมหาโพธิเข้ามายังสมเด็จพระสังฆราช ณ กรุงเทพพระมหานครศรีอยุธยา เพื่อขอให้สมเด็จพระสังฆราช

เชิญพระบรมสารีริกธาตุกับพระศรีมหาโพธิเข้าถวายสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว แต่ปรากฏว่าไม่มีสมณสาส์นของพระสังฆราชลังกา มาถึงมเด็จพระสังฆราช ณ กรุงเทพฯ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยได้ทรงสดับเรื่องราวแล้วก็ทรงรู้สึกแคลงพระทัยสงสัยว่า พระภิกษุรูปนี้อาจจะมิได้มาจากลังกาโดยสุจริต การที่เชิญพระบรมสารีริกธาตุกับพระศรีมหาโพธิมาครั้งนี้ อาจเป็นกลอุบายล่อลวงเพื่อให้เลื่อมใสยินดีด้วยเห็นแก่ลาภสักการะก็ได้ จึงไม่ทรงปลงพระทัยเชื่อ แต่ถึงกระนั้นก็ยังทรงมีพระราชศรัทธาในพระบรมสารีริกธาตุกับพระศรีมหาโพธิ ด้วยทรงเห็นว่าเป็นพระบรมสารีริกธาตุและพระศรีมหาโพธิของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้วก็ควรที่จะคำนับโดยคารวะ จึงได้โปรดให้ตั้งพยุหยาตรากระบวนแห่รับพระบรมสารีริกธาตุและพระศรีมหาโพธิกับพระศาสนวงศ์จากเมืองสมุทรปราการโดยทางชลมารคเข้ามายังกรุงเทพฯ แล้วเชิญพระบรมสารีริกธาตุไปประดิษฐานไว้ ณ วัดพระศรีรัตน-ศาสดาราม และเชิญพระศรีมหาโพธิไปประดิษฐานปลูกไว้ ณ วัดเสาชิงช้า (คือวัดสุทัศนเทพวราราม) ส่วนพระศาสนวงศ์นั้นให้อยู่วัดมหาธาตุ พระราชทานนิตยภัตรเดือนละ ๓ ตำลึง[๑๒]

หลังจากที่พระศาสนวงศ์เข้ามากรุงเทพฯ ดังกล่าวแล้วก็มีเหตุหลายประการที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงพระราชดำริเกี่ยวกับเรื่องพระพุทธศาสนาในลังกา

ประการแรก ก็คือความไม่น่าเชื่อถือของพระศาสนวงศ์ ที่อ้างตัวว่าเป็นสมณทูตจากพระสังฆราชลังกา แต่เมื่อถูกซักถามเรื่องราวต่าง ๆ ก็ชี้แจงเลื่อนเปื้อนไม่เป็นที่น่าเชื่อถือ ทั้งวัตรปฏิบัติก็ไม่น่าเลื่อมใส

ประการที่สอง พระศาสนวงศ์เมื่อเข้ามากรุงเทพฯ แล้ว ก็มาเกิดวิวาทบาดหมางกับพระลังกาด้วยกัน คือพระวลิตร ที่เข้ามาอยู่ก่อน เป็นเหตุทรงแคลงพระทัยว่าพระลังกาทั้ง ๒ รูปนี้ อาจจะไม่ได้อุปสมบทมาแต่ลังกาซึ่งเป็นพระสงฆ์สยามวงศ์เช่นเดียวกันกับพระสงฆ์ไทยก็เป็นได้ จึงมีวัตรปฏิบัติไม่น่าเลื่อมใส

ประการที่สาม ทรงได้ข่าวว่า ขณะนั้นอังกฤษได้ลังกาเป็นเมืองขึ้น จึงทรงใคร่ที่จะทราบว่า การพระพุทธศาสนาในลังกาขณะนั้นเป็นอย่างไร เจดียฐานต่าง ๆ ทางพระพุทธศาสนายังเป็นที่เคารพคารวะอยู่ดังเดิมหรือไม่

ประการที่สี่ ทรงพระราชดำริว่า พระสงฆ์ในลังกาก็เป็นสมณวงศ์อันเดียวกันกับพระสงฆ์ในประเทศไทย และก็ได้เคยมีสมณไมตรีต่อกันมาตั้งแต่กรุงศรีอยุธยา แต่ได้ห่างเหินกันไปนับแต่กรุงศรีอยุธยาล่ม บัดนี้ไทยก็ได้สถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ขึ้นเป็นพระมหานครราชธานีมั่นคงแล้ว จึงควรที่จะได้มีสมณไมตรีกับลังกาต่อไปดังเคย

จากเหตุประการต่าง ๆ ดังกล่าวเหล่านี้ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยจึงทรงมีพระราชปรารภที่จะจัด

ส่งสมณทูตออกไปยังลังกา วัตถุประสงค์สำคัญของการจัดส่งสมณทูตไปลังกาครั้งนี้สรุปได้เป็น ๓ ประการคือ

(๑) เพื่อฟังข่าวคราวพระพุทธศาสนาในลังกา

(๒) เพื่อทรงบูชาเจดียฐานต่าง ๆ ในลังกา และ

(๓) เพื่อให้การเจริญสมณไมตรีระหว่างไทยกับลังกาดำเนินไปอย่างที่เคยเป็นมาแต่ก่อน

ฉะนั้น ในปี พ.ศ. ๒๓๕๗ นั้นเอง พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จึงได้โปรดให้สมเด็จพระสังฆราช (ศุข) จัดคณะสมณทูตที่จะออกไปยังลังกา แต่โดยที่ขณะนั้นสมเด็จพระสังฆราชทรงพระชราภาพมาก ผู้ที่มาช่วยเป็นธุระจัดการเรื่องคัดเลือกพระที่จะเป็นสมณทูตออกไปครั้งนี้คือ สมเด็จพระพนรัตน (มี) วัดราชบุรณะ ซึ่งภายหลังก็ได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราชต่อจากสมเด็จพระสังฆราช (ศุข) สมเด็จพระพนรัตน คัดเลือกได้พระที่จะออกไปลังกาครั้งนี้ ๘ รูป คือ

๑. พระอาจารย์ดี	วัดราชบุรณะ
๒. พระมหาจัน	วัดราชบุรณะ (ในพระราชพงศาวดารว่าชื่อ ห่วง)
๓. พระมหาแก้ว	วัดราชบุรณะ
๔. พระมหาคง	วัดราชบุรณะ
๕. พระอาจารย์อยู่	วัดมหาธาตุ
๖. พระมหาปราง	วัดมหาธาตุ

๗. พระมหาแสงวัดมหาธาตุ (ในพระราชพงศาวดารว่า ชื่อ เซ่ง)

๘. ในพระราชพงศาวดารเพิ่มเข้ามาอีก ๑ รูปคือ พระม่วง และมีพระชาวลังกาที่อุปสมทในเมืองไทยไปด้วย ๒ รูปคือ

๑. พระรัตนปาละ (มีชื่อเรียกเป็นไทยว่า มหาแก้ว)

๒. พระหิธายะ (มีชื่อเรียกเป็นไทยว่า มหาเหรา)

รวมเป็น ๑๐ รูป นับเป็นสมณทูตไทยชุดแรกในยุคกรุงรัตนโกสินทร์ที่ออกไปลังกา พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงโสมนัสเป็นอย่างยิ่งที่พระสงฆ์ยินดีเป็นสมณทูตออกไปลังกาตามพระราชประสงค์ ได้โปรดให้จัดเครื่องสมณ-บริขารถวายพระสงฆ์ที่จะออกไปลังกาทุกรูปคือ ไตรแพร บาตรเหล็ก ถลกปัศตู ร่มขี้ผึ้ง พัชนี พร้อมทั้งได้โปรดให้จัดเครื่องสมณบริขารสำหรับถวายพระสังฆเถระในลังกาอีก ๓ ชุด คือ

ไตรแพรหลินปักเถา

บาตรเหล็กฝาเชิงประดับมุกทั้งตัว ถลกกำมะหยี่เหลือง ๑

ย่ามหักทองขวางทั้งตัวพื้นกำมะหยี่แดง เครื่องย่ามซองโหมดถุงขบวนจีน ๑ สำหรับถวายพระสังฆราชลังกา

ไตรแพโล้ริ้ว ๑

บาตรเหล็กฝาเชิงประดับมุกเชิงชาย ถลกกำมะหยี่แดง ๑

ย่ามหักทองขวางทั้งตัวพื้นสักหลาดแดง เครื่องย่ามซอง

โหมดถุงขบวนจีน ๑ สำหรับถวายพระราชาคณะวัดหะปรคมู

ไตรแพรหลิน ๑

บาตรเหล็กฝาเชิงประดับมุกเชิงชาย ถลกปัศตูแดง ๑

ย่ามหักทองขวางพื้นสักหลาดแดง เครื่องย่ามซองโหมดถุงขบวนจีน ๑ สำหรับถวายพระวิมลญาณกิจ

สำหรับเครื่องราชสักการะที่เรียกว่า "เครื่องจบพระหัตถ์" ที่โปรดให้อัญเชิญไปบูชาเจดีย์ฐานต่าง ๆ ในลังการวม ๑๕ ตำบลนั้นประกอบด้วย

ต้นไม้ใบเงินดอกทำด้วยทองคำ ๘ ต้น

ต้นไม้เงินใบทองคำดอกทำด้วยเงิน ๗ ต้น

อุบคันทองแดงพวงเงินจำปาทอง ๘ ต้น

อุบคันทองแดงพวงทองจำปาเงิน ๗ ต้น

เทียนทอง ๑๐๐ เล่ม

ธูปเงิน ๑๐๐ ดอก[๑๓]

เจดีย์ฐานต่าง ๆ ที่โปรดให้อัญเชิญเครื่องราชสักการะไปบูชา ๑๕ ตำบลดังกล่าวนี้คือ

๑. พระมหิยังคณเจดีย์

๒. นาคทีปังคณเจดีย์

๓. กัลยาณีเจดีย์

๔. พระพุทธบาทเขาสุมนกูฏ

๕. ทิวาคูหังคณเจดีย์

๖. ทิมวาปิงคเจดีย์

๗. มุติยังคณเจดีย์

๘. ดิสสมหาวิหาร

๙. พระมหาโพธิ

๑๐. มริจิวฏิยเจดีย์

๑๑. ถูปาราม

๑๒. อภัยคิริยวิหาร

๑๓. เชตวันมหาวิหาร

๑๔. เสลเจดีย์

๑๕. กาจรคามกคณเจดีย์ (ในพระราชพงศาวดารว่า ๑๖ ทั้งพระเขี้ยวแก้ว) นอกจากนี้ยังโปรดให้จัดของที่ทรงอุทิศเป็นของฐาปนาการพระพุทธปฏิมากรในลังกาอีก ๓ อย่างพระราชทานไปกับพระลังกา ๒ รูป คือ

ทองคำเปลวองค์ละ ๑,๐๐๐ แผ่น

ชาดองค์ละ ๕๐ ห่อ

รักองค์ละ ๕ กระบอก

ครั้นวันขึ้น ๑๑ ค่ำ เดือน ๒ พ.ศ. ๒๓๕๗ พระสงฆ์ที่จะออกไปลังกาจึงเข้าถวายพระพรลาและรับพระราชทานเครื่องสมณบริขารต่อพระหัตถ์

วันขึ้น ๑๓ ค่ำ เดือน ๒ (ในจดหมายเหตุฯ ว่า วันศุกร์ขึ้น ๕ ค่ำเดือน ๒) คณะของสมณทูตซึ่งประกอบด้วย

พระสงฆ์ไทย ๘ รูป

พระสงฆ์ลังกา ๒ รูป

แขกชื่อรัตนวงศ์ เป็นนายเรือ

แขกลูกเรือ ๑๙ คน

แขกเทศ ๒ คน

อื่น ๆ อีก ๑๓ คน

ขุนทรงวิไชยกับหมื่นไกร เป็นผู้คุมเครื่องดอกไม้เงินดอกไม้ทองของพระราชอุทิศทั้งปวง (ในพระราชพงศาวดารฯ ว่ามีสมณศาส์นของสมเด็จพระสังฆราชถึงพระสังฆนายกของลังกาด้วยฉบับหนึ่ง) ได้ลงเรือปากกว้าง ๑๑ ศอก ยาว ๑๒ วา (ในพระราชพงศาวดารฯ ว่าเป็นเรือกรมอาสาจาม) ซึ่งโปรดให้จัดส่งคณะของสมณทูตออกจากกรุงเทพฯ ไปยังเมืองนครศรี-ธรรมราช เพื่อให้พระยานครศรีธรรมราชจัดส่งต่อไปยังลังกาอีกทีหนึ่ง เรือของคณะสมณทูตออกจากท่าหน้าวัดมหาธาตุกรุงเทพฯ เมื่อเวลาบ่าย ๓ โมงเศษ ระยะทางในการเดินทางของสมณทูตครั้งนี้ ตามที่ปรากฏในจดหมายเหตุฯ ดังนี้

จากกรุงเทพฯ ไปพักอยู่ปากอ่าวสมุทรปราการ ๒ วัน

จากสมุทรปราการ ถึงสามร้อยยอด ๓ วัน

จากสามร้อยยอด เกิดคลื่นลมแรง ใบเรือหางเสือหักแล่นไปเกยตื้นและเรือแตกที่หาดมัทรี ปากน้ำชุมพร ๒ วัน

คณะสมณทูตต้องอดข้าวอยู่ในป่าที่ปากน้ำชุมพร กว่า

จะมีคนมารับเข้าเมืองชุมพร ๓ วัน

พักอยู่ที่เมืองชุมพร ๓ วัน

จากเมืองชุมพร เดินบกถึงเมืองสวี ๓ วัน

จากเมืองสวี ผ่านเมืองตะโก เมืองหลังสวน คลองกะแม บ้านท่าเรือ ถึงเมืองไชยา (เดินบก) ๑๒ วัน

พักอยู่ที่ไชยา ๗ วัน

จากไชยา ถึงบ้านดอน ๑ วัน

พักอยู่ที่บ้านดอน ๑๕ วัน

จากบ้านดอน เกิดคลื่นลมแรงและเรือชำรุด เดินทางไปถึงเมืองกลายต้องเดินทางกลับมาบ้านดอนอีกรวม ๙ วัน

พักอยู่ที่บ้านดอนต่อไปอีก ๓ วัน

จากบ้านดอน เดินบกผ่านบ้านกะแดะ บ้านม่วงงาม บ้านหัวนา บ้านอะหลวง บ้านลายสาย บ้านมญิ่ง ถึงเมืองนครศรีธรรมราช ๙ วัน

ครั้นถึงเมืองนครศรีธรรมราชแล้ว พระยานครศรีธรรมราชได้สั่งให้หลวงไชยาเกณฑ์คน ๕๐๐ คน ไปจัดการต่อเรือกำปั่นปากกว้าง ๓ วาเศษ ยาว ๑๒ วาเศษ ที่เมืองตรัง รวมเวลาที่คณะสมณทูตตกค้างอยู่ที่เมืองนครศรีธรรมราช ๑๑ เดือน วันศุกรขึ้น ๑๑ ค่ำ เดือน ๓ พ.ศ. ๒๓๕๘ คณะสมณทูตออกเดินทางบก โดยขบวนช้างจากนครศรีธรรมราช ผ่านบ้านมองลอด บ้านป่ากระแซง หาดทรายหนากาม ท่ามะไฟ บ้านป่ากะโส

ลำพรา ถึงควนธานี เมืองตรัง ๙ วัน

เมื่อถึงเมืองตรังแล้ว มีพระสงฆ์ไทยเพิ่มเข้ามาในคณะของสมณทูตอีก ๒ รูป คือ

(๑) พระอาจารย์เทพ ซึ่งเชี่ยวชาญทางวิปัสสนา

(๒) พระมหาจัน ศิษย์ของพระอาจารย์เทพ และศิษย์คฤหัสถ์อีก ๒ คน

ส่วนพระลังกา ๒ รูป ที่มากับคณะของสมณทูตจากกรุงเทพฯ คือพระรัตนปาละ กับพระหิธายะ นั้น พระยานคร ฯ เห็นท่าทางไม่น่าไว้วางใจ จึงได้จัดส่งไปลังกาต่างหากแยกจากคณะของสมณทูต แต่ได้มีพระศาสนวงศ์ที่มากับคณะของสมณทูตตกค้างอยู่ที่นครศรีธรรมราช คณะของสมณทูตพักอยู่ที่เมืองตรัง ๒๕ วัน

เมื่อจะออกเดินทางจากเมืองตรังนั้น ได้มีการจัดคณะของสมณทูตใหม่ ประกอบด้วยบุคคลต่าง ๆ ดังนี้

พระสงฆ์ไทย ๘ รูปกับพระศาสนวงศ์ เป็น ๙ รูป

ศิษย์คฤหัสถ์ ๒ คน

พราหมณ์ กับปิยการก ๔ คน

แขกเทศ นายงาน ๙ คน

กะลาสี ๑๕ คน

คนงาน ๙ คน

ล่าม ๒ คน (ขุนฤทธิเดหวา ขุนสุนทร) หมอช้าง ๓ คน

หลวงเพชรกำแหง นายกำปั่นหลวง

บ่าว ๒ คน (ของหลวงเพชรกำแพง)

ขุนอักษร เสมียน

บ่าว ๑ คน (ของขุนอักษร)

ฝีพาย ๑ คน

ช่างไม้ ๑ คน

กองชเล ๕ คน

ช่างเขียน ๒ คน

รวมผู้เดินทางทั้งสิ้น ๖๘ คน (ในจดหมายเหตุฯ นับเป็น ๖๗ คน)

ครั้นวันอังคาร ขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๔ กำปั่นหลวงออกเดินทางจากบ้านพระม่วง ปากน้ำเมืองตรัง เวลาพลบค่ำ (ในพระราชพงศาวดารฯ ว่า ออกจากเมืองตรังเมื่อวันขึ้น ๑๓ ค่ำ เดือน ๔ โดยไปกับเรือบรรทุกช้างไปขายที่อินเดีย) ถึงแหลมสนเกาะปลีบง ๑ วัน

เมื่อถึงเกาะปลีบงแล้วกำปั่นหลวงแวะรับพระอาจารย์เทพกับศิษย์ที่มารออยู่ก่อนแล้ว พร้อมทั้งช้าง ๒๐ เชือกที่พระยานครฯ จัดส่งมาพร้อมกันขึ้นบรรทุกในกำปั่นหลวงเพื่อเอาไปขาย พักอยู่ที่เกาะปลีบง ๕ วัน

จากเกาะปลีบง ผ่านเกาะมุก เกาะถลาง แล้วไม่เห็นอะไรเลยจนถึงเกาะนาควารีย์ ๘ วัน

จากเกาะนาควารีย์ ถึงเมืองนาคหงูด ๑๕ วัน

จากเมืองนาคหงูด ถึงมหมุดบันดัด[๑๔] ในวันเดียวกัน ๑ วัน

(นับเฉพาะวันที่เรือใช้ใบเดินทางได้ จากเกาะปลีบงถึงเมืองมหมุดบันดัด ซึ่งสันนิษฐานว่า อยู่ที่เบงกอล ทางตอนเหนือของเมืองมัทราส อันเป็นเมืองใต้สุดของอินเดียใกล้กับลังกา ระยะทาง ๒๐ วัน)

กำปั่นหลวงทอดสมออยู่เมืองมหมุดปันดัด เพื่อนำช้างที่พระยานครฯ ให้นำมาจำหน่ายไปมอบแก่สังกระไนเกนพราหมณ์เศรษฐีในเมืองนี้ เพื่อหาพาหนะที่จะเดินทางข้ามไปยังลังกา ในระหว่างที่พักอยู่ที่เมืองมหมุดบันดัดนี้ พระศาสนวงศ์ได้ขอแยกตัวไปเมืองนาคหงูด คณะของสมณทูตจึงเหลือเฉพาะพระสงฆ์ไทยล้วน ๆ ที่จะเดินทางไปลังกา คณะของสมณทูตพักอยู่ที่เมืองมหมุดบันดัด ๒๔ วัน

จากเมืองมหมุดบันดัด เดินทางบกโดยจ้างเกวียนขนสิ่งของ ๒ เล่ม มีมหลิมนอยเป็นคนนำทาง ผ่านเมืองชลมะรม เมืองเชียลี เมืองคีรีกะตูด เมืองประเรียหญาต เมืองการีเกน เมืองกุนปานิปัตนำ เมืองนาคหงูด (พัก ๗ วัน) เมืองนาคปัดตำ เมืองกวยตนี บ้านคีรีปุนดี บ้านตาลัญชาวดี เมืองโตพรตูเร เมืองเวตารนำ เมืองโกสีกะเร (พัก ๑๕ วัน) บ้านติปะดี เมืองมุทุปเต เมืองกตุมาวดี เมืองราชาวดี เมืองธัญญาวดี เมืองโกลปัตนำ เมืองอาเตียรมคีรี เมืองชุนตะระปารเตียน เมืองตีรี-

ปาลโกลี เมืองเตวี เมืองอาตังกะเร เมืองโปนีตูเร แล้วลงเรือถ่อเลียบฝั่งถึงเมืองปาม เมืองรามอัศรม (หรือราเมศวรัม) อันเป็นเมืองสุดท้ายในดินแดนของอินเดีย แล้วข้ามเรือไปยังฝั่งลังกา แล้วขึ้นฝั่งลังกาที่หมู่บ้านเปสเล เมื่อวันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๗ พ.ศ. ๒๓๕๘ เวลาบ่ายโมงเศษ รวมเวลาเดินทางจากเมืองมหมุดบันดัดในอินเดียถึงลังกา ๔๔ วัน

จากหมู่บ้านเปสเล ชายเกาะลังกา ผ่านบ้านมนาฉ บ้านวังกาลัง บ้านกันตาระวดี บ้านสลาปำ (นอนป่า ๓ คืน) ถึงเมืองอนุราชบุรี รวมเวลา ๘ วัน

เมื่อถึงเมืองอนุราชบุรีแล้ว พระธรรมปาลเถระและกุมารสิยุม เจ้าเมืองอนุราชบุรี ต้อนรับอำนวยความสะดวกคณะสมณทูตพักอยู่ที่เมืองอนุราชบุรี ๓ วัน

จากเมืองอนุราชบุรี เจ้าเมืองจัดคนนำส่งไปยังเมืองสิงขัณฑ์ (คือแคนดี) ระยะทาง ๑๖ วัน

เมื่อถึงเมืองสิงขัณฑ์แล้ว คณะสงฆ์ลังกา พุทธศาสนิกชนและอังกฤษซึ่งได้ลังกาเป็นเมืองขึ้นใหม่ ๆ ได้จัดกระบวนแห่คณะสมณทูตไทยเข้าเมืองสิงขัณฑ์อย่างสมเกียรติ และจัดให้คณะสมณฑูตไทยพักที่วัดบุบผาราม ที่พระอุบาลีและพระอริยมุนีเคยพักอยู่ ทางราชการอังกฤษได้จัดถวายจตุปัจจัยและความสะดวกทุกอย่างแก่คณะสมณทูตไทยเหมือนครั้งที่พระเจ้าแผ่นดินลังกาพระราชทานแก่คณะสงฆ์ไทยเมื่อครั้งก่อน ๆ

คณะสมณทูตได้เข้าคารวะพระศิรินิวาโส พระสังฆนายก พระสรณังกร อนุนายก (ซึ่งเป็นหลานของพระสรณังกรที่เป็นสัทธิวิหาริกของพระอุบาลี) และผู้ว่าราชการฝ่ายอังกฤษ ได้เดินทางไปบูชาปูชนียสถานต่าง ๆ ในเมืองสิงขัณฑ์ พำนักอยู่ในเมืองสิงขัณฑ์ ๙ วัน

เมื่อคณะสมณทูตจะลาจากเมืองสิงขัณฑ์ คณะสงฆ์ลังกาและผู้ว่าราชการฝ่ายอังกฤษได้จัดเครื่องราชบรรณาการและเครื่องสมณบรรณาการ สำหรับฝากคณะสมณทูตเข้ามาถวายในกรุงเทพฯ ดังนี้

(๑) พระสังฆนายก และพระอนุนายก เตรียมสมณสาส์นถวายสมเด็จพระสังฆราช ๑ ฉบับ (๒ ฉบับเย็บรวมเป็นฉบับเดียว)

(๒) พระสังฆนายก ฝากราชบรรณาการและสมณบรรณาการเข้ามาถวายคือ

- พระธาตุ ๒ องค์ ถวายสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน
- พระธาตุ ๒ องค์ ถวายสมเด็จพระสังฆราช
- พระธาตุ ๒ องค์ ถวายสมเด็จพระพนรัตน

(๓) พระอนุนายก ฝากราชบรรณาการและสมณบรรณาการเข้ามาถวายดังนี้

- พระเจดีย์ทอง พระเจดีย์เงิน พระเจดีย์งาใส่พระสารีริกธาตุ พัชนี ถวายสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน สมเด็จพระ

สังฆราช สมเด็จพระพนรัตน (ตามลำดับ)

- พระเจดีย์ก้าไหล่ทอง กับพระธาตุ ๓ องค์ ถวายสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน เป็นพิเศษอีก ๑ ชุด

(๔) ผู้ว่าราชการฝ่ายอังกฤษ ฝากราชบรรณาการและสมณบรรณาการเข้ามาถวายดังนี้

- พระเจดีย์เงินกับพระบรมธาตุ ๓ องค์ ถวายสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน

- พระเจดีย์ศิลากับพระธาตุ ๓ องค์ ถุงหนังใส่มีดกันไกเล็ก บังเวียน แหนบติดกันกับไม้เขี่ยหู มีดโกนดีบุกประสมยาสำหรับเขียนกระดาษขาว แว่นตาศิลา พัชนี ถวายสมเด็จพระสังฆราช

- ถุงหนังสำรับหนึ่ง แว่นตาศิลา พัชนี ถวายพระอนุสังฆราช

และเมื่อคณะสมณทูตไทยไปลาผู้ว่าราชการฝ่ายอังกฤษเพื่อเดินทางกลับนั้น ผู้ว่าราชการฝ่ายอังกฤษก็ได้ถวายของที่ระลึกแก่คณะสมณทูตไทยทุกรูป คือหนังสือคัมภีร์หนึ่ง แว่นตา พระบาท พระธาตุ พระพุทธรูป และพระเจดีย์งา และได้ถวายพระเขี้ยวแก้วจำลองด้วยขี้ผึ้งแก่พระมหาจันเป็นพิเศษด้วย (โดยไม่ให้คนอื่นรู้)

วันศุกร แรม ๑๔ ค่ำ เดือน ๘ คณะสมณทูตไทยออกจากเมืองสิงขัณฑ์ โดยทางคณะสงฆ์ลังกา ทางบ้านเมือง

และพุทธศาสนิกชนชาวลังกาได้ทำพิธีแห่ส่งอย่างสมเกียรติ (พระราชพงศาวดารว่า คณะสมณทูตออกจากเมืองสิงขัณฑ์เมื่อเดือน ๗ แรม ๖ พ.ศ. ๒๓๖๐)

จดหมายเหตุฯ หมดฉบับเพียงเท่านี้ แต่ตามความในพระราชพงศาวดาร ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ สันนิษฐานว่าคณะสมณทูตคงเดินทางจากเมืองสิงขัณฑ์มาที่เมืองโคลัมโบ จากนั้น ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฯ ว่ารัฐบาลอังกฤษได้จัดส่งลงเรือสินค้าจากโคลัมโบมาขึ้นที่เมืองมหมุดบันดัดในอินเดีย

จากอินเดีย สังกระไนเกน พราหมณ์เศรษฐีในเมืองมหมุดบันดัดจัดส่งลงเรือสินค้ามาที่เกาะหมาก พักอยู่ที่เกาะหมาก ๔ เดือน

จากนครศรีธรรมราช ถึงกรุงเทพฯ เมื่อวันแรมค่ำ ๑ เดือน ๙ ปีขาล พ.ศ. ๒๓๖๑ รวมเวลาที่คณะสมณทูตออกไปลังกาครั้งนี้ นับตั้งแต่ออกจากกรุงเทพฯ จนถึงกลับมาถึงกรุงเทพฯ ๓ ปี ๖ เดือน รวมเวลาที่อยู่ในลังกาประมาณ ๑๒ เดือนเศษ

ในการออกไปลังกาครั้งนี้ นอกจากคณะสมณทูตจะได้รับฝากเครื่องราชบรรณาการและเครื่องสมณบรรณาการเข้ามาถวายดังกล่าวมาแล้วนั้น ยังได้ต้นพระศรีมหาโพธิจากเมืองอนุราธบุรีมาด้วย ๖ ต้น และในจำนวน ๖ ต้นนี้ พระอาจารย์เทพให้ไปปลูกไว้ที่เมืองกลันตัน ๑ ต้น พระยานครฯ ขอปลูก

ไว้ที่เมืองนครศรีธรรมราช ๒ ต้น สันนิษฐานว่า ปลูกไว้ที่วัดพระเดิมติดกับวัดพระมหาธาตุข้างเหนือ ๑ ต้น ที่วัดท่าโพธิ์ ๑ ต้น ทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ๓ ต้น ซึ่งได้โปรดให้ปลูกไว้ที่วัดมหาธาตุ ๑ ต้น ข้างมุมวัดด้านตะวันออกเฉียงเหนือ ภายหลังมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างวิหารขึ้นเรียกว่า วิหารโพธิ์ลังกา ปลูกไว้ที่วัดสุทัศน แถวสัตตมหาสถานริมกำแพงวัดด้านตะวันออก ๑ ต้น และปลูกที่วัดสระเกศ ด้านตะวันออกหน้าพระอุโบสถ ๑ ต้น ซึ่งยังปรากฏอยู่จนทุกวันนี้

สำหรับพระสงฆ์ที่เป็นสมณทูตออกไปลังกาครั้งนี้ เมื่อกลับมากรุงเทพฯ แล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงพระราชดำริว่า ได้เดินทางไปด้วยความยากลำบาก และไปสืบการพระศาสนามาได้ดังพระราชประสงค์ มีความชอบมาก จึงได้พระราชทานสมณศักดิ์ ดังนี้

๑. พระอาจารย์เทพ เป็นพระราชาคณะที่ พระปัญญาพิศาลเถระ ฝ่ายสมถะ

๒. พระอาจารย์ดี เป็นพระราชาคณะที่ พระคัมภีรปรีชา ฝ่ายสมถะ

๓. พระมหาจัน ซึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญภาษามคธ เป็นพระราชาคณะที่ พระวิสุทธมุนี ฝ่ายคันถธุระ

ส่วนพระภิกษุสมณทูตนอกนั้น ก็โปรดให้เพิ่มนิตย-

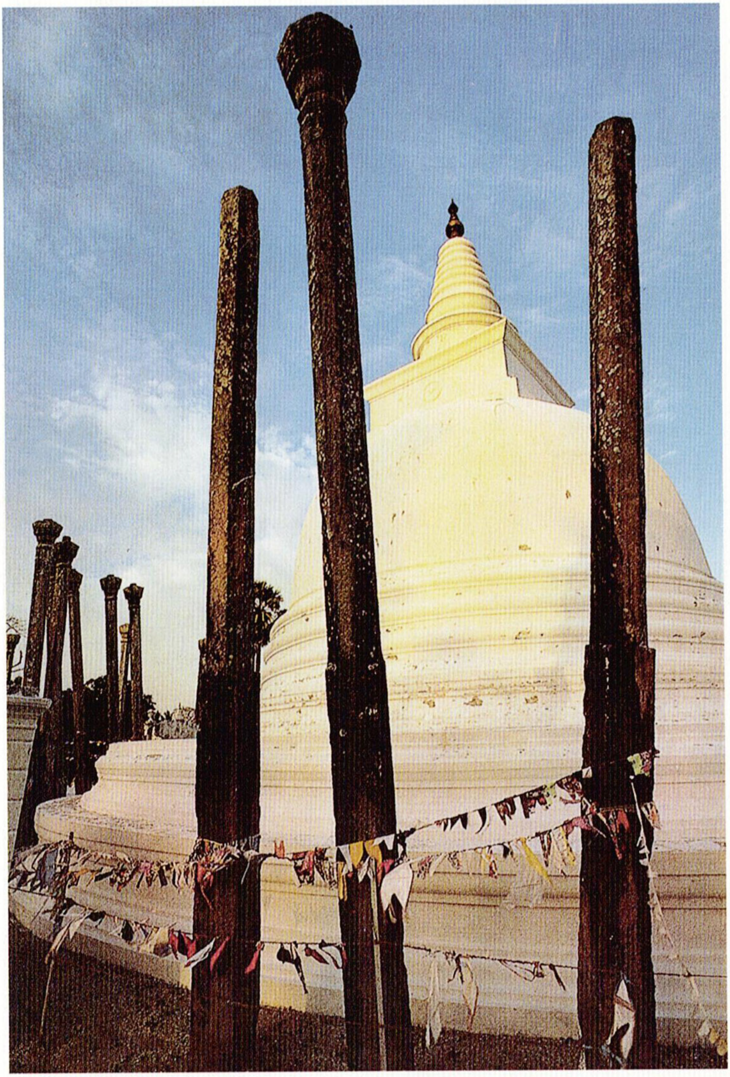

พระสถูปถูปาราม เมืองอนุราธปุระ ลังกา

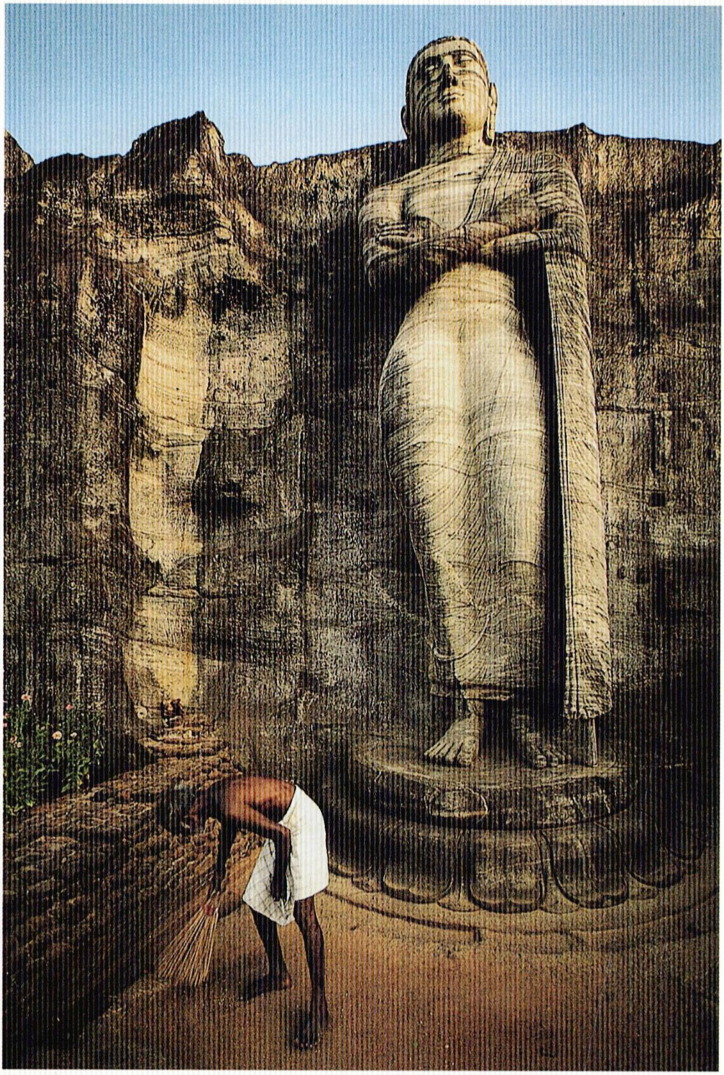

พระพุทธรูปยืน ณ เมืองอนุราธปุระ ลังกา

ขบวนแห่พระทันตธาตุ หรือพระเขี้ยวแก้ว

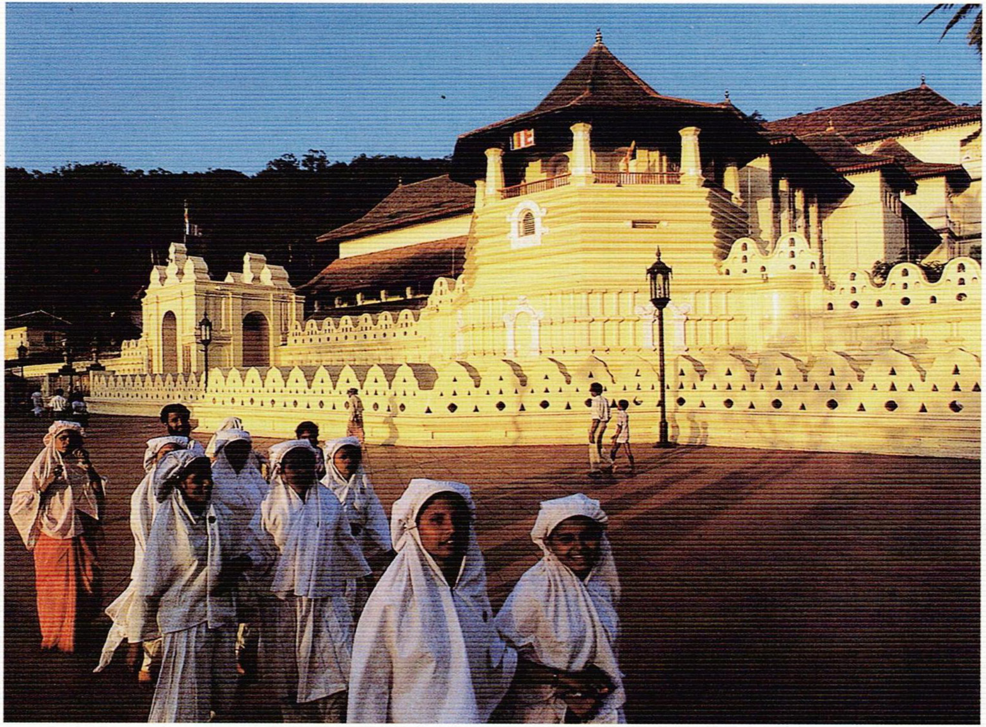

วัดพระทันตธาตุ หรือวัดพระเขี้ยวแก้ว เมืองแคนดี้ ลังกา

พระภิกษุ สามเณร ลังกา

พระเจดีย์ ณ เมืองอนุราธปุระ ลังกา

ภัตรและพระราชทานไตรปีต่อมา[๑๕]

การเดินทางไปลังกาของสมณทูตครั้งนี้ ได้มีการจดบันทึกการเดินทางเป็นจดหมายเหตุไว้อย่างละเอียด ทั้งมีบันทึกไว้ในพระราชพงศาวดารอย่างละเอียดด้วย แต่น่าเสียดายที่จดหมายเหตุการเดินทางมีเหลืออยู่ไม่สมบูรณ์ ข้อความตอนท้าย ๆ ขาดหายไป แต่พระราชพงศาวดารได้บันทึกเรื่องนี้ไว้ละเอียดเช่นกัน จึงทำให้สามารถรู้เรื่องราวของสมณทูตไปลังกาครั้งนี้ได้โดยตลอดตั้งแต่ต้นจนจบ เรื่องการเดินทางของสมณทูตไทยไปลังกาครั้งนี้ ตามที่ปรากฏในจดหมายเหตุฯ และในพระราชพงศาวดารนั้น ใจความตรงกัน แต่รายละเอียดในบางเรื่องต่างกัน เช่น วันเดือนปีในบางแห่ง ชื่อบุคคล ชื่อสถานที่จำนวน สิ่งของ เป็นต้น แต่น่าเชื่อว่า รายละเอียดต่าง ๆ ตามที่ปรากฏในจดหมายเหตุฯ น่าจะถูกต้องมากกว่าในพระราชพงศาวดาร เพราะเป็นการจดบันทึกของบุคคลที่อยู่ในเหตุการณ์ หากจะมีผิดพลาดบ้างก็คงเป็นส่วนน้อยซึ่งอาจเนื่องมาจากจำสับสน เพราะการจดบันทึกคงจะไม่ได้จดบันทึกทันทีในวันที่เกิดเหตุการณ์นั้น ๆ

การไปเจริญสมณไมตรีของสมณทูตครั้งนี้ นับว่าประสบความสำเร็จตามพระราชประสงค์เป็นอย่างดี กล่าวคือ

ประการแรก ทำให้ได้ทราบความเป็นไปของพระพุทธศาสนาและคณะสงฆ์ในลังกาขณะนั้น ลังกาเคยเป็นที่มั่นของ

พระพุทธศาสนาที่สองรองจากอินเดีย ต่อมาเมื่อพระพุทธศาสนาเสื่อมสูญไปจากอินเดีย ลังกาก็ได้กลายเป็นศูนย์ของการศึกษาและการเผยแผ่พระพุทธศาสนา โดยเฉพาะพระพุทธศาสนาสายเถรวาท ฉะนั้น พระพุทธศาสนาสายเถรวาทที่แผ่ไปยังประเทศต่าง ๆ ในยุคต่อมาจึงเป็นพระพุทธศาสนาสายลังกาทั้งนั้น แต่ต่อมาเมื่อลังกาตกเป็นเมืองขึ้นของต่างชาติชาวตะวันตก พระพุทธศาสนาในลังกาก็ถูกย่ำยี จนเป็นเหตุให้สมณวงศ์ในลังกาสูญสิ้น ลังกาต้องขอคณะสงฆ์จากต่างประเทศไปตั้งสมณวงศ์ขึ้นใหม่ในประเทศของตนเป็นหลายครั้งก็ยังไม่สำเร็จ กระทั่งได้มาขอคณะสงฆ์จากกรุงศรีอยุธยาไปให้การบรรพชาอุปสมบทแก่กุลบุตรชาวลังกา เมื่อ พ.ศ. ๒๒๙๕ จึงได้ประดิษฐานสมณวงศ์ขึ้นอีกครั้งหนึ่งเป็นผลสำเร็จ เรียกว่าพระสงฆ์สยามวงศ์ หรืออุบาลีวงศ์ คณะสงฆ์ในลังกาจึงได้มีขึ้นอีกครั้งหนึ่งตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา นับได้ว่าคณะสงฆ์ไทยได้เป็นผู้ช่วยฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในลังกาให้กลับรุ่งเรืองขึ้นอีกครั้งหนึ่ง นับแต่บัดนั้นมาจนถึงปี พ.ศ. ๒๓๕๗ ที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดให้สมณทูตออกไปลังกานั้นเป็นเวลา ๖๒ ปี

จากจดหมายเหตุการเดินทางของสมณทูตครั้งนี้ แสดงให้เห็นว่า การคณะสงฆ์ของลังกานั้นยังไม่เรียบร้อยเท่าที่ควรสมดังที่ทรงมีพระราชปริวิตก และความไม่เรียบร้อยของคณะ

สงฆ์ลังกานั้น ก็แสดงออกมาให้ปรากฏทั้งในส่วนบุคคลและส่วนรวม ดังจะเห็นได้จากวัตรปฏิบัติต่าง ๆ ของภิกษุสามเณรลังกาที่เข้ามายังกรุงเทพฯ ในครั้งนั้น ล้วนไม่น่าเลื่อมใส สอบถามเรื่องอะไรก็ชี้แจงเลื่อนเปื้อน ในระหว่างที่อยู่ในกรุงเทพฯ ก็วิวาทรังเกียจกันเอง ในระหว่างที่เดินทางไปกับคณะสมณทูตก็เกิดทะเลาะวิวาทกันถึงกับชกต่อยกันเอง และมักประพฤติในสิ่งที่ไม่เหมาะไม่ควรต่าง ๆ อยู่เสมอ จนในที่สุดบางรูปก็ถูกแยกส่งกลับลังกาต่างหากจากคณะสมณทูต และบางรูปก็ปลีกตัวหนีไปจากคณะสมณทูตเสียเอง ซึ่งความประพฤติทั้งนี้ย่อมส่อแสดงถึงพื้นฐานของการศึกษาอบรมในทางพระธรรมวินัยของภิกษุสามเณรลังกาดังกล่าวเหล่านั้นว่าเป็นอย่างไร แม้ในลังกา ความไม่เรียบร้อยทางการคณะสงฆ์ก็ปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจน เช่น ความไม่ปรองดองกันระหว่างพระสงฆ์ต่างคณะมีการชิงดีชิงเด่นกัน อิจฉาริษยากัน เป็นต้น ดังจะเห็นว่าแม้การจัดเตรียมเครื่องราชบรรณาการและสมณบรรณาการเพื่อส่งเข้ามาถวายในกรุงเทพฯ ก็ต่างฝ่ายต่างจัดเตรียมอย่างปกปิด แม้สมณสาส์นที่จะส่งเข้ามายังกรุงเทพฯ ก็ตกลงกันไม่ได้ว่าใครควรจะเป็นผู้จัดเตรียม จนที่สุดก็ต่างคนต่างทำแล้วเอามาเย็บรวมกันเป็นฉบับเดียว

ในด้านการพระศาสนานั้น ปรากฏว่า ในปีที่โปรดให้จัดส่งสมณทูตไทยไปลังกานั้น อังกฤษพึ่งได้ลังกาเป็นเมืองขึ้น

ใหม่ ๆ จึงพยายามกระทำการต่าง ๆ เพื่อเป็นการแสดงให้เห็นว่า อังกฤษไม่ได้เบียดเบียนพระพุทธศาสนา เพื่อเป็นการเอาใจชาวลังกา ทั้งนี้เพราะชาวต่างชาติที่มาปกครองลังกาเมื่อครั้งก่อน ๆ คือโปรตุเกสกับฮอลันดานั้น ได้กระทำย่ำยีพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะโปรตุเกส ได้ทำลายวัดวาอาราม ปูชนียสถานต่าง ๆ เป็นอันมาก พระสงฆ์ถูกขับไล่ออกไปจากเมือง พยายามบังคับชาวลังกาให้เลิกนับถือพระพุทธศาสนา จนที่สุดพระพุทธศาสนาในลังกาก็เสื่อมโทรมลงถึงขั้นหมดสิ้นสมณวงศ์ในลังกาดังที่กล่าวมาแล้วในตอนต้น ฉะนั้น ชาวลังกาจึงทั้งเกลียดและกลัวชาวต่างชาติที่มาปกครองเป็นอย่างยิ่ง เมื่ออังกฤษได้มาปกครองลังกาสืบต่อจากพวกโปรตุเกสและฮอลันดา จึงพยายามแสดงให้เห็นว่าพวกตนไม่ได้โหดร้ายป่าเถื่อนเหมือนพวกก่อน ๆ โดยเฉพาะในเรื่องของศาสนา ดังที่คณะสมณทูตไทยได้บันทึกไว้ว่า อังกฤษกำลังเอาใจชาวลังกาเพื่อแสดให้เห็นว่าไม่เบียดเบียนพระพุทธศาสนา ได้อุปถัมภ์บำรุงพระสงฆ์เป็นอย่างดีเหมือนครั้งที่ได้รับพระราชทานจากพระเจ้าแผ่นดินลังกา และเมื่อคณะทูตไทยไปถึงลังกาก็พลอยได้รับการอุปถัมภ์บำรุงอย่างดีตามไปด้วย

แต่จากบันทึกของคณะสมณทูตก็จะเห็นได้ว่า ถึงอังกฤษจะทำญาติดีกับชาวลังกาและคณะสงฆ์ของลังกาอย่างไรก็คงจะไม่ปล่อยให้ชาวลังกาและคณะสงฆ์ทำอะไรได้ตามปรารถนา

ดังแต่ก่อนเป็นแน่นอน ดังจะเห็นได้จากการแสดงออกของพระสงฆ์ลังกาที่มีต่อคณะสมณทูตไทยในระหว่างที่พำนักอยู่ในลังกา ซึ่งไม่ว่าจะเป็นการพูดหรือการกระทำใด ๆ ที่พระสงฆ์ลังกาจะพูดหรือจะกระทำต่อคณะสมณทูต พระสงฆ์ลังกาจะต้องขอความเห็นชอบจากฝ่ายอังกฤษก่อนเสมอจึงจะกระทำ ตัวอย่างเช่น การจะถวายเครื่องราชบรรณาการ ก็จะต้องเอาไปแสดงให้อังกฤษดูเสียก่อน แม้กระทั่งการเตรียมสมณสาส์นสำหรับถวายสมเด็จพระสังฆราชของไทย ก็จะต้องนำเอาไปอ่านให้อังกฤษฟังเสียก่อนว่าเห็นชอบหรือไม่ อันเป็นการแสดงให้เห็นว่า โดยแท้จริงแล้วชาวลังกาก็คงจะไม่มีเสรีภาพมากนักแม้จะไม่ถึงกับถูกกดขี่บีบบังคับเหมือนครั้งที่อยู่ภายใต้การปกครองของโปรตุเกส และฮอลันดาก็ตาม ซึ่งทั้งนี้ก็คงจะรวมไปถึงเรื่องศาสนาด้วย สำหรับพระพุทธศาสนานั้นแม้จะไม่ถูกย่ำยีทำลายเหมือนเมื่อก่อน แต่ก็คงไม่ได้รับการส่งเสริมหรือฟื้นฟูให้ดีขึ้นคงปล่อยให้เป็นไปตามยถากรรม ทั้งนี้ก็เพียงเพื่อมิให้ชาวลังกาโดยเฉพาะคือพระสงฆ์ซึ่งมีอิทธิพลต่อชาวเมืองเกิดความรู้สึกต่อต้านอันจะก่อให้เกิดความลำบากต่อการปกครองของพวกตนนั่นเอง

มีข้อน่าสังเกตอีกประการหนึ่งตามที่ปรากฏในจดหมายเหตุฯ ของคณะสมณทูตคือ เสนาบดีฝ่ายลังกาพยายามกีดกันมิให้ฝ่ายอังกฤษจัดเครื่องราชบรรณาการเข้ามาถวายสมเด็จพระ

เจ้าแผ่นดินของไทย เพราะ "กลัวว่าจะเป็นมิตรไมตรีสืบต่อไป" คือเกรงว่าอังกฤษกับไทยจะเป็นไมตรีกันหรือเป็นสัมพันธมิตรกัน ทั้งนี้ก็คงจะเกรงไปว่า เมื่อไทยเป็นพวกของอังกฤษเสียแล้วก็จะเป็นผลร้ายแก่ลังกายิ่งขึ้น ฉะนั้น หากกันอังกฤษมิให้ดึงเอาไทยเข้ามาเป็นพันธมิตร ก็พอจะเป็นที่หวังพึ่งได้บ้างในโอกาสต่อไปภายหน้าโดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องการพระศาสนา เรื่องนี้แสดงให้เห็นว่าชาวลังกาก็มีความคิดต่อต้านอังกฤษอยู่ลึก ๆ แต่ไม่แสดงออกอย่างชัดเจนรุนแรงเหมือนอย่างที่ต่อต้านพวกโปรตุเกสและฮอลันดา ก็เพราะอังกฤษใช้วิธีปฏิบัติต่อชาวลังกาแบบนิ่มนวล ชาวลังกาจึงเกรงใจอังกฤษอยู่บ้างไม่กล้าปฏิบัติต่ออังกฤษ แบบรุนแรงเช่นกัน

ความคิดที่จะหวังพึ่งไทยในด้านพระศาสนาของชาวลังกาดังกล่าวนี้ค่อย ๆ ปรากฏขึ้นเป็นลำดับมา กระทั่งเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ เสด็จประพาสลังกา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๐ คณะสงฆ์ลังกาพร้อมด้วยพุทธศาสนิกชนชาวลังกาได้พากันทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาเพื่อขอรับพระราชทานขออยู่ในความปกครองฝ่ายการพระศาสนา พร้อมทั้งขอพระราชทานพระมหากรุณาโปรดให้จัดส่งคณะสงฆ์ธรรมยุตไปตั้งวงศ์ธรรมยุตขึ้นที่ลังกาด้วย[๖]

ประการที่สอง คณะสมณทูตได้เชิญเครื่องราชสักการะที่พระราชทานไปบูชาเจดียฐานสำคัญต่าง ๆ ในลังกาได้อย่าง

ครบถ้วนสมตามพระราชประสงค์ โดยที่ฝ่ายอังกฤษและคณะสงฆ์ลังกาพร้อมทั้งพุทธศาสนิกชนในเมืองนั้น ได้อำนวยความสะดวกแก่คณะสมณทูตเป็นอย่างดี

ประการที่สาม การที่โปรดให้จัดสมณทูตออกไปลังกาครั้งนี้ก็เพื่อเป็นการฟื้นฟูสมณไมตรีระหว่างไทยกับลังกาซึ่งเคยมีมาแต่ก่อนอย่างต่อเนื่อง แต่ว่างเว้นไปเพราะเหตุจลาจลของบ้านเมืองกว่า ๖๐ ปี ให้กลับดำเนินไปเหมือนดังเดิม ซึ่งก็นับได้ว่าประสบความสำเร็จสมดังพระราชประสงค์ เพราะจากพระราชดำริฟื้นฟูการเจริญสมณไมตรีระหว่างไทยกับลังกาขึ้นอีกในครั้งนี้ ซึ่งนับเป็นครั้งแรกในยุคกรุงรัตนโกสินทร์ ได้ยังผลให้มีการเจริญสมณไมตรีระหว่างไทยกับลังกาสืบต่อมา ซึ่งได้ก่อให้เกิดผลดีต่อการพระศาสนาของไทยในเวลาต่อมาหลายประการ

ในการจัดสมณทูตไปลังกาครั้งนี้ แม้ว่าจะมิได้โปรดให้สมเด็จพระสังฆราช (ศุข) เป็นผู้จัดการเรื่องต่าง ๆ โดยตรงเนื่องจากทรงชราภาพ แต่ก็คงเป็นที่ทรงปรึกษาในการนี้ด้วยพระองค์หนึ่งอย่างไม่ต้องสงสัย เพราะทรงเป็นพระมหาเถระรัตตัญญูอยู่ในเวลานั้น ทั้งทรงทันรู้เห็นเหตุการณ์ต่าง ๆ เมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยามาด้วย จึงคงจะทรงทราบธรรมเนียมแบบอย่างทางคณะสงฆ์มาเป็นอันดี

พระอวสานกาล

สมเด็จพระสังฆราช (ศุข) ทรงดำรงตำแหน่งมหาสังฆปริณายกเป็นเวลา ๒๓ ปี นับว่ายาวนานกว่าสมเด็จพระสังฆราชทุกพระองค์ที่เคยมีมาในยุคกรุงรัตนโกสินทร์ สิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ ๑๗ เมษายน พ.ศ. ๒๓๕๙ ตรงกับวันพุธ แรม ๑๑ ค่ำ เดือน ๖ ปีชวดอัฐศก เวลา ๒ โมงเช้า[๑๗] ทรงมีพระชนมายุเท่าใดไม่ปรากฏชัด แต่จากสถานการณ์แวดล้อม สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานว่า คงมีพระชนมายุเกิน ๘๐ พรรษา[๑๘]

เชิงอรรถ

๑ **เรื่องตั้งพระราชาคณะผู้ใหญ่ในกรุงรัตนโกสินทร์.** พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธ์ กรมพระดำรงราชานุภาพ ทรงเรียบเรียง. ฉบับพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๖๖. หน้า ๗๓-๗๔.

๒ **เรื่องประวัติวัดมหาธาตุ.** พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ ทรงนิพนธ์. พิมพ์เมื่อปีมะเมีย พ.ศ. ๒๔๖๑. โรง-พิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร. หน้า ๑๑๐.

๓ **เรื่องประวัติวัดมหาธาตุ.** อ้างแล้ว. หน้า ๑-๒. ๓๖.

๔ **เรื่องประวัติวัดมหาธาตุ.** อ้างแล้ว. หน้า ๑๑๑.

๕ **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑.** เจ้าพระยา-ทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค) เรียบเรียง. กรมศิลปากรพิมพ์เผยแพร่ พ.ศ. ๒๕๓๑. หน้า ๗๓. ๗๖.

๖ **เรื่องประวัติวัดมหาธาตุ.** อ้างแล้ว. หน้า ๑๑๑.

๗ **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒.** โปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์เฉลิมพระเกียรติ เนื่องในงานบำเพ็ญกุศลบรมราชานุสรณ์ประจำปี ๒๕๓๓. หน้า ๕๗.

๘ ในจดหมายเหตุ ซึ่งจะเก็บความมากล่าวต่อไปข้างหน้าว่า ๙ รูป

๙ **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ฯ รัชกาลที่ ๒.** อ้างแล้ว. หน้า ๙๙-๑๐๐.

๑๐ **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒ เล่ม ๑.** อ้างแล้ว. น. ๑๔๐

๑๑ ในพระราชพงศาวดารฯ รัชกาลที่ ๒ ว่า พ.ศ. ๒๓๕๖

๑๒ จดหมายเหตุเรื่องสมณทูตไปลังกาทวีป ใน **เรื่องประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป.** ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ในงานพระเมรุพระศพ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์, พ.ศ. ๒๕๐๓. น. ๓๐๒-๔

๑๓ ในพระราชพงศาวดารว่า ต้นไม้เงินทอง ๑๖ สำรับ เทียนใหญ่ ธูปใหญ่ ๓๐๐ คู่

๑๔ ในพระราชพงศาวดารเรียกว่า เมืองบำบุด่บำดัด

๑๕ เก็บความจาก จดหมายเหตุเรื่องสมณทูตไปลังกาทวีป ใน **เรื่องประดิษฐานพระสงฆ์ สยามวงศ์ในลังกาทวีป.** อ้างแล้ว. น. ๓๐๒-๓๖๓ กับ **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒ เล่ม ๑.** อ้างแล้ว น. ๑๔๐-๑๔๕

๑๖ ดูรายละเอียดใน **พระนิพนธ์ต่างเรื่อง** ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. พิมพ์ในงานมหาสมณานุสรณ์ครบ ๕๐ ปีสิ้นพระชนม์. มหามกุฏราชวิทยาลัย. ๒๕๑๔. น. ๑๔๗-๑๘๖

๑๗ **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ฯ รัชกาลที่ ๒.** อ้างแล้ว. หน้า ๑๑๕.

๑๘ **เรื่องประวัติวัดมหาธาตุ.** อ้างแล้ว. หน้า ๑๑๑.

ภาคผนวก

พระราชปุจฉา

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

พระราชปุจฉาที่ ๒

ข้อ ๑ ว่าด้วยปรทัตตูปชีวิโนเปรต ซึ่งคอยท่าพระยาพิมพิสาร

ข้อ ๒ ว่าด้วยอายุของปรทัตตูปชีวิโนเปรต

ข้อ ๓ ว่าด้วยอายุสัตวในอเวจีมหานรกนั้นกำหนดด้วยกัลปแผ่นดิน ฤๅอันตรากัลป

ข้อ ๔ ว่าพระปัจเจกโพธิแลพระยาจักรพรรดิจะเกิดเมื่อสิ้นสาสนาพระเจ้าแห่งเราฤๅไม่

ข้อ ๕ ว่าด้วยพระอินทร์แลเทวดาองค์ใหม่ จะได้วิมานแลบริวารขององค์เก่า ฤๅได้เป็นส่วนบุญของตนเอง

ศุภมัศดุจุลศักราช ๑๑๔๖ นาคสังวัจฉรฉศกไพศาขมาศ-กาฬปักขอัฐมีดฤถีภุมวารปริเฉทกาลกำหนด พระบาทสมเด็จพระบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว เสด็จสถิตย์ ณ พระที่นั่งดุสิดาภิรมย์ ทรงพระกรุณาดำรัสเหนือเกล้าเหนือกระหม่อม
๕ สั่งว่า พระราชปุจฉาให้ออกหลวงศรีวรโวหาราจารย์ราชบัณฑิตลิขิตเขียนน่าพระที่นั่งแล้ว ให้เผดียงถามพระสังฆราช พระราชาคณะทั้งปวงว่ามีพระบาฬีว่าสรรพสัตวเกิดท่องเที่ยวอยู่ในวัฏสงสารซึ่งจะปราศจากว่ามิได้เปนญาติกันนั้นหามิได้ ถ้าดับสังขารธรรม

แล้ว ที่บุญก็ไปตามบุญที่บาปก็ไปตามบาป คณาญาติอุทิศส่วนบุญไปได้บ้างไม่ได้บ้าง แลเปรตทั้งปวงนั้นยกไว้แต่ปรทัตตูปชีวิโนเปรตจำพวกเดียวนี้ ถ้าญาติอุทิศส่วนบุญได้อนุโมทนาแล้วก็ได้พ้นทุกข์ แลปรทัตตูปชีวิโนเปรต ซึ่งเปนญาติพระยาพิมพิ-สารนั้น ครั้งหนึ่งเข้าไปถามสมเด็จพระพุทธกักกุสนธพระโกนาคมพระกัสสปว่า ข้าพเจ้าเปรตทั้งปวงนี้เมื่อไรจะพ้นจากทุกข์ สมเด็จพระพุทธเจ้าทั้ง ๓ พระองค์นั้นตรัสว่าท่านยังมิได้พ้นทุกข์ก่อน ต่อเมื่อใดญาติของท่านได้เกิดเปนพระยาพิมพิ-สารในสาสนาสมเด็จพระพุทธเจ้า ได้ตรัสทั้ง ๓ พระองค์ ท้าวพระยาเศรษฐีคหบดีมนุษย์ครั้งนั้น ก็ได้ทำบุญให้ทานตรวจน้ำอุทิศไปให้แก่ญาติ ปรทัตตูปชีวิโนเปรตนี้หาเปนญาติกับคนในสาสนาพระเจ้าทั้ง ๓ พระองค์ไม่ฤๅ จึงมิได้อนุโมทนาส่วนบุญได้พ้นทุกข์ จึงทนทุกขเวทนาทรมานคอยท่าพระยาพิมพิสารอยู่ถึง ๓ ชั่วพุทธันดรนั้นด้วยเหตุอันใด อนึ่งสัตวทั้งปวงซึ่งไปเกิดเปนปรทัตตูปชีวิโนเปรตจำพวกนี้ เปนที่ได้รับส่วนกุศลแต่บรรดาญาติมากมายนัก เว้นไว้แต่นิยตมิจฉาทิฐิมิได้รักษาคุณพระศรีรัตนไตรย ฝ่ายสัมมาทิฐิก็ย่อมจะทำบุญให้ทานตรวจน้ำพรรณาบุญถึงกันก็จะได้ส่วนกุศลเนือง ๆ ทุกวันทุกคืนหาเว้นไม่ ก็จะได้พ้นทุกข์โดยเร็วพลัน เหตุว่าเปรตจำพวกนี้จะหาญาติมิได้ ประการหนึ่งอายุสัตวในนรกใหญ่ ๘ ขุมกับทั้งบริวารซึ่งญาติอุทิศกุศลไม่ถึงนั้น กรรมย่อมกำหนดอายุผ่อนกันตามโทษ

หนักโทษเบา เว้นไว้แต่นิยตมิจฉาทิฐิฝ่ายเดียวหากำหนดอายุไม่ แลปรทัตตูปชีวิโนเปรตเปนเศษบาปจากนรกแล้ว ญาติอุทิศส่วนบุญก็ได้ถึง เหตุอย่างไรจึงมีอายุยืนมากกว่าสัตวในมหาอเวจีอิกเล่า แลซึ่งบาฬีว่าเปรตเหล่านี้ มิได้รับกุศลซึ่งญาติอุทิศให้ได้พ้นทุกข์ ก็เมื่อทนทุกขเวทนาอยู่ฉนี้จะมิผิดอยู่กับพระบาฬีฤๅ อนึ่งสัตวอันตกอยู่ในมหาอเวจีนรก อายุยืนกัลปหนึ่งนั้นจะว่ากัลปแผ่นดินฤๅ ๆ ว่าอันตรากัลป ประการหนึ่งเมื่อสิ้นสาสนาสมเด็จพระพุทธเจ้าของเราแล้ว พระปัจเจกโพธิเจ้าแลพระยาจักรพรรดิเกิดครั้งนั้นฤๅหามิได้ อนึ่งเทวบุตรมีพระอินทร์เปนต้น ถ้าจุติแล้วผู้อื่นซึ่งขึ้นไปบังเกิดเปนพระอินทร์ เปนเทวบุตรภายหลังนั้น ได้วิมานบริวารขององ์ก่อนเปนมรฎกกันฤๅ ๆ ได้วิมานบริวารเปนส่วนบุญของตัวเปนประการใด ฝ่ายบริวารทั้งปวงนั้นเจ้าวิมานจุติแล้ว บริวารทั้งปวงนั้นจุติตามเจ้าวิมานไปทั้งสิ้นฤๅ ๆ เหลืออยู่เปนมรฎกสืบต่อไป เหมือนมนุษย์ฉนี้ฤๅประการใด ให้สมเด็จพระสังฆราชพระราชาคณะทั้งปวงคัดอรรถกถาบาฬีแปลเปนเนื้อความถวายพระพรเข้ามาให้แจ้ง

แก้พระราชปุจฉาที่ ๒

อาตมภาพ สมเด็จพระสังฆราช พระพนรัต พระพิมลธรรม พระธรรมโคดม พระพุทธโฆษา พระพุทธาจารย์ พระธรรมเจดีย์ พระเทพกระวี พระญาณสมโพธิ พระโพธิวงศ์ พระ

ธรรมไตรโลก พระพรหมมุนี พระเทพมุนี พระอุบาฬี พระเทพโมลี พระปลัดวัดบางว้า ๑๖ รูป ขอถวายพระพรว่า

แก้ข้อ ๑

ด้วยมีพระราชปุจฉาว่า สรรพสัตวเกิดท่องเที่ยวมาในวัฏสงสารจะมิได้เปนญาติกันนั้นหามิได้ แลญาติทั้งหลายกระทำกุศลอุทิศส่วนบุญไปแก่ญาติทั้งปวง อันกระทำกาลกิริยาตายไปสู่ปรโลก แลผลทานนั้นก็สำเร็จประโยชน์แก่บุคคลอันไปสู่ปรโลก บางจำพวกก็ได้ บางจำพวกก็ไม่ได้ จะได้ก็แต่ปรทัตตูปชีวิโนเปรตจำพวกเดียวได้รับอนุโมทนา

เนื้อความนี้ก็สมด้วยชาณุสโสนีสูตรแล้ว แลในติโรกุฑสูตรว่าเปรตหมู่นั้นตั้งใจคอยท่าพระเจ้าพิมพิสารมาช้านานสิ้นสามพุทธันดรจนถึงสาสนาพระเจ้าแห่งเรา นายเสมียนซึ่งได้จำแนกแจกทานครั้งสาสนาพระปุสสะสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้มาบังเกิดครั้งนี้ ทรงพระนามชื่อว่าพระยาพิมพิสาร เสวยสมบัติในเมืองราชคฤห์ ครั้นพระเจ้าได้ตรัสแล้วเสด็จไปโปรดพระยาพิมพิสารลุถึงมรรคผลกับพราหมณคหบดี ๑๑ หมื่น ครั้นเพลาเช้าวันหนึ่ง พระยาพิมพิสารนิมนต์พระพุทธเจ้ากับทั้งพระภิกษุสงฆ์ไปฉันในพระราชวัง ครั้นถวายทักขิณาทานแล้ว ให้ลืมพระสติมิได้อุทิศส่วนบุญแก่หมู่เปรตอันเปนญาติเหตุว่ากรรมของเปรตนั้นยังกำบังอยู่ ครั้นเพลากลางคืนวันนั้นหมู่เปรตจึงมา

สำแดงซึ่งวิการรูปต่าง ๆ แลเสียงอันพิภกพึงกลัวให้ปรากฏแก่พระยาพิมพิสาร เพลาเช้าพระยาพิมพิสารจึงทูลถามสมเด็จพระพุทธเจ้า ๆ จึงตรัสบอกเหตุทั้งปวง ซึ่งหมู่เปรตอันเปนญาติมาคอยอนุโมทนานั้น ครั้นพระยาพิมพิสารแจ้งแล้ว จึงถวายมหาทานในวันเปนคำรบสอง แลหมู่เปรตเหล่านั้นไปคอยแทบปราสาทพระราชเรือนหลวง เพื่อจะอนุโมทนาส่วนบุญ ครั้นสมเด็จพระมหากระษัตริย์ถวายทักขิณาทานอุทิศส่วนบุญว่า "อิทํ เม ญาตินํ โหตุ" อันว่าผลทานแห่งข้านี้จงได้แก่หมู่ญาติทั้งปวง เมื่อพระเจ้าพิมพิสารอุทิศส่วนบุญหมู่เปรตทั้งปวงก็ได้รับอนุโมทนาส่วนบุญ ก็พ้นจากเปรตได้บริโภคทิพโภชนาหารในขณะนั้น

อนึ่งข้อพระราชปุจฉาว่าสรรพสัตวทั้งปวงว่าเกิดมาเปนญาติกันทั้งสิ้น เมื่อครั้งสาสนาสมเด็จพระพุทธเจ้าทั้ง ๓ พระองค์นั้น เศรษฐีคหบดีมนุษย์ทั้งปวง ก็ทำบุญให้ทานตรวจน้ำอุทิศไปให้แก่ญาติ เปรตเหล่านี้หาเปนญาติกับคนในพระสาสนาพระเจ้าทั้ง ๓ พระองค์ไม่ฤๅ จึงมิได้โมทนาส่วนบุญต้องทนทุกขเวทนาทรมานอยู่ถึง ๓ พุทธันดร ซึ่งบาฬีว่าสัตวเกิดมาเปนญาติกัน จะมิเถียงกันกับเนื้อความเปรตญาติพระยาพิมพิสารนั้นฤๅ ข้อนี้อาตมภาพได้พบพระบาฬีว่า "กมฺมปจฺจยา อตฺตนา กตสฺส อนฺนปานปฏิเสธนาทิเภทสฺส ฯลฯ สริตุํ น เทติ" อธิบายพระบาฬีว่าหมู่ญาติมิได้ระภกซึ่งจะอุทิศส่วนบุญแก่หมู่

เปรตอันเปนญาติ บางทีถึงระภกได้แล้วอุทิศส่วนบุญไป ฝ่ายข้างเปรตนั้นมิได้มาอนุโมทนา เปนเหตุด้วยกำลังอกุศลกรรมหมู่เปรตกระทำนั้นเอง แลหมู่เปรตจะพ้นจากทุกข์นั้นด้วยเหตุ ๓ ประการ คือ ญาติได้บำเพ็ญกุศลตรวจน้ำอุทิศส่วนบุญไปให้หนึ่ง แลหมู่เปรตมาคอยอนุโมทนาส่วนบุญประการหนึ่ง แลปฏิคาหกเป็นผู้สมควรแก่ทักขิตตทานพุทธเจ้าทั้ง ๓ พระองค์นั้นถึงจะอุทิศส่วนบุญให้แก่หมู่เปรตนั้นก็ดี เหตุว่าอกุศลกรรมนั้นยังมากอยู่ จะมาอนุโมทนามิได้ จึงมิได้พ้นจากทุกข์ อนึ่งพระเจ้าทั้ง ๓ พระองค์ รู้ด้วยพระสรรพัญญุตญาณ เห็นว่าเปรตเหล่านี้จะพ้นทุกข์ด้วยผลทานแห่งพระเจ้าพิมพิสารในสาสนาพระเจ้าแห่งเรา แลหมู่เปรตเหล่านี้จึงได้พ้นจากทุกข์

แก้ข้อ ๒

อนึ่งข้อพระราชปุจฉาว่าปรทัตตูชีวิโนเปรตเปนเศษบาปจากนรกแล้ว เหตุไรจึงมีอายุยืนกว่าสัตวในอเวจีนั้น ข้อนี้เปนโทษด้วยเบียดเบียฬของท่านอุทิศไว้แก่สงฆ์ประมาณเก้าหมื่นแลของอันท่านอุทิศถวายแก่พระเจ้า แลโทษอันเผาโรงทานเปนมหันตโทษใหญ่หลวง ตายแล้วได้ไปตกนรกขุมเล็กขุมน้อย แต่กัลปแผ่นดินครั้งสาสนาพระปุสสะสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นมาได้ ๙๒ กัลป จึงถึงภัทกัลปอันนี้ ครั้นพ้นนรกแล้วจึงได้มาบังเกิดเปนเปรต มีอายุยืน ๓ พุทธันดร

แก้ข้อ ๓

อนึ่งพระราชปุจฉาว่าสัตวอเวจีนรกนั้น มีอายุยืนได้กัลปหนึ่งจะว่ากัลปแผ่นดินฤๅ ๆ อันตรากัลป ข้อนี้อาตมภาพพบพระบาฬีว่า “อฏฺฐเม มหาอเวจีนิรเย เอโก อนฺตรากปฺโป อายุปฺปมาณํ ตตฺถ อนฺตรากปฺโป นาม มนุสฺสานํ ฯลฯ อนฺตรากปฺโปนาม” สัตวอันตกอยู่ในมหาอเวจีนรกนั้น อายุยืนนานได้อันตรากัลปหนึ่ง คือนับอายุมนุษย์ตั้งแต่ ๑๐ ปีขึ้นไปถึง ๑๐๐ ปี ๆ ทวีขึ้นปีหนึ่ง เจริญขึ้นไปถึงอสงไขย ลด ๑๐๐ ปี ถอยปีหนึ่งลงมาจนคงอยู่ ๑๐ ปี ดังนี้ชื่อว่าอันตรากัลปหนึ่ง

แก้ข้อ ๔

ข้อซึ่งพระราชปุจฉาว่า เมื่อสิ้นสาสนาพระเจ้าแห่งเราแล้วพระปัจเจกโพธิแลพระยาจักรพรรดิมีครั้งนั้นฤๅหามิได้ อาตมภาพทั้งปวงเห็นพระบาฬีในคัมภีร์ต่าง ๆ ว่าเมื่อว่างสาสนานั้นอายุสัตวน้อยต่ำกว่า ๑๐๐ ปีลงไปจน ๑๐ ปีนั้น พระปัจเจกโพธิพระยาจักรพรรดิมิได้บังเกิด ถ้าอายุสัตวตั้ง ๑๐๐ ปีขึ้นไปตราบเท่าถึงอสงไขยนั้น พระปัจเจกโพธิพระยาจักรพรรดิจึงบังเกิด

แก้ข้อ ๕

ข้อซึ่งว่าเทวบุตรทั้งปวงมีพระอินทร์เปนต้น ถ้าจุติแล้ว

ผู้อื่นซึ่งขึ้นไปบังเกิด เปนพระอินทร์เปนเทวบุตรภายหลังนั้น ได้วิมานกับบริวารของพระอินทร์องค์ก่อนเปนมรฎกกันฤๅ ๆ วิมานบริวารเปนส่วนบุญของตัวต่างหาก ฝ่ายบริวารทั้งปวงนั้นเจ้าวิมานจุติแล้ว บริวารทั้งปวงนั้นจุติตามเจ้าวิมานไปทั้งสิ้นฤๅ ๆ เหลืออยู่ได้เปนมรฎกเหมือนมนุษย์นี้ อาตมภาพทั้งปวงพบพระบาฬีในคัมภีร์ต่าง ๆ ว่าเทวบุตรองค์ใดองค์หนึ่งมีพระอินทร์เปนอาทิอันมีทิพวิมานแลบริวารเปนอันมาก ครั้นจุติแล้ววิมานแลบริวารนั้นยังเหลืออยู่ เทวบุตรมาเกิดใหม่มีบุญยาภิสังขารควรจะได้ที่ทิพวิมานบริวารนั้น ก็ได้มรฎกของเทวบุตรองค์ก่อนแลบริวารนั้นจุติไปบังเกิดขึ้นใหม่บ้าง ลางองค์ก็ได้ทิพวิมานแลบริวารด้วยบุญแห่งตน หาได้สมบัติขององค์อื่นไม่ ท่าเปนอากาศวิมานมักสูญไปเปนอันมาก ลางองค์จุติไปแล้ว วิมานแลบริวารทั้งปวงก็จุติสูญไปก็มี เหตุว่าสมบัตินั้นหาควรแก่เทวบุตรองค์อื่นไม่ อาตมภาพได้พบพระบาฬีแต่เท่านี้ ขอถวายพระพรฯ

พระราชปุจฉาที่ ๓๒

ว่าด้วยพระอรรคสาวก และพระอสีติสาวก พระปกติสาวก สร้างพระบารมีมาจนสำเร็จพระอรหัตผล ช้าเร็วกว่ากันตามกาลกำหนดทั้งพระกิริยาอารมณ์ก็เปนปรกติ มิได้ปรากฏว่าหยาบช้าประการใด แต่พระองคุลิมาลนั้นได้เปนยักษ์เปนมาร

เปนท้าวพระยา ก็ล้วนแต่ใจบาปหยาบช้าทำปาณาติบาตโดยมาก จนมาในปัจฉิมชาติจะได้พระอรหัตในชาตินั้นแล้ว ก็ยังเปนโจรฆ่ามนุษย์เปนอันมาก ซึ่งว่าพระอังคุลิมาลสร้างบารมีแสนกัลปนั้นจะนับว่าสร้างบารมีอย่างไร

ศุภมัสดุตยุลศักราช ๑๑๔๘ อัสสสังวัจฉรนักษัตรอัฐ-ศกสาวนมาศศุกรปักขปัณณรสีดฤถีพุฒวารปริเฉทกาลกำหนด พระบาทสมเด็จบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว เสด็จออกพระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน ทรงพระกรุณาตรัสเหนือเกล้าเหนือกระหม่อม สั่งให้หลวงอนุชิตพิทักษ์ไปเผดียงถามสมเด็จพระสังฆราชพระราชาคณะทั้งปวง ด้วยพระราชปุจฉาว่า มีพระบาฬีพรรณาว่า ท่านผู้ปรารถนาเปนพระอรรคสาวกนั้น สร้างบารมีมานับด้วยอสงไขยกับแสนกัลปจึงสำเร็จพระบามี พระอสีติสาวกนั้น สร้างบารมีนานนับด้วยแสนกัลป ฝ่ายพระปกติสาวกนั้นสร้างบารมีเต็มแสนกัลปบ้าง ไม่เต็มแสนกัลปบ้าง ก็ได้สำเร็จปรารถนา ซึ่งพระสาวกเจ้าทั้งปวงมีพระกิริยาอารมณ์เปนปรกติมิได้ปรากฏว่าหยาบช้าทารุณประการใดก็หาความสงไสยมิได้ แต่พระอังคุลิมาลเถรเจ้านี้ ได้สดับตรับฟังมาหลายสูตรหลายนิทาน ว่าได้เปนยักษ์เปนมารก็หลายชาติ ครั้งเมื่อเปนพระยา-โปริสาท ก็ฆ่ามนุษย์ กินเนื้อมนุษย์มาช้านาน จะเปนท้าวเปนพระยาในชาดกใด ๆ ก็ล้วนใจบาปหยาบช้ากระทำปาณาติบาตโดยมาก จนมาเมื่อเป็นปัจฉิมภวิกชาติ จะได้พระอรหัตนิพพาน

ในชาตินั้นแล้ว ยังเปนโจรฆ่ามนุษย์เสียหนักหนา มีโลหิตติดชุ่มอยู่ในมือบมิขาด จนบิดามารดาสมณพราหมณาจารย์ก็มิได้คิด ๆ แต่จะฆ่าเปนปาณาติบาตไป เมื่อสมเด็จพระสัพพัญญูรู้เหตุแล้วกลัวจะเปนโทษใหญ่ ทรงพระอุสาหะเสด็จไปช่วยชิงโทษ ซึ่งจะฆ่ามารดาฟ้อให้ไล่มาเทศนาสั่งสอนทรมานให้พ้นทุกข์ เมื่อพระกิริยาหยาบช้าถึงเพียงนี้ ควรฤๅพบสมเด็จพระพุทธเจ้าไม่ช้าได้ฟังพระธรรมเทศนาหน่อยหนึ่ง ก็ลุพระอรหัตตัดบาปตัดกรรมสำเร็จแก่พระบารมีนับในอสีติสาวก ได้พระนิพพานพ้นทุกข์ในชาตินั้น ฝ่ายอกุศลคนผู้อื่นกระทำนั้นถึงมากถึงน้อยประการใดก็ไม่สิ้นสูญ ย่อมแต่งให้ได้เสวยทุกขเวทนาในจตุราบาย แล้วกันมรรค กันผล กันสวรรค์ กันนิพพาน ทำท่านฉันใดท่านกระทำแก่ตนฉันนั้น ต่อใช้บาปใช้กรรมแล้วจึงได้มนุษย์สมบัติได้สวรรค์สมบัติ ได้ฌาณสมาบัติมรรคผลสืบไป ส่วนพระอังคุลิมาลนี้บาปกรรมซึ่งทำมาหนักหนาจนสุดชาตินั้นสาปสูญไปข้างไหนจึงไม่ให้ผล สัตวทั้งปวงแลมนุษย์ บรรดาเธอฆ่าเสียนั้น หาตามสนองจองเวรทดแทนกันไม่ฤๅ มนุษย์แลสัตวทั้งปวงนั้นตายเสียเปล่า ๆ หามีบาปกรรมไม่ฤๅประการใด ประการหนึ่งซึ่งพระอังคุลิมาลสร้างบารมีแสนกัลปได้พระนิพพานนั้นอย่างไรเอาสิ่งใดไปนับเปนแสนกัลปบารมี แลบารมีนั้นทำบุญก็นับทำบาปก็นับเปนบารมีฤๅ ๆ นับแต่ที่ได้ทำบุญ ถ้านับแต่ฝ่ายบุญแล้วฝ่ายพระอังคุลิมาล ซึ่งไปช้าอยู่ในอบายภูมินั้นจะครบแสนกัลป

ประการใด ฤๅพระอังคุลิมาลทำบาปหาบาปไม่ ไม่ได้ตกนรก ทำแล้ว ๆ ไป ตั้งใจแต่สร้างบารมีมาจึงสำเร็จพระอรหัต อนึ่ง บารมีพระอสีติสาวกแรกตั้งปนิธานปรารถนาในสาสนาพระปทุมุดรพระองค์เดียวกัน แลพระอังคุลิมาลนี้ก็นับอยู่ในพระอสีติสาวก แลพระอสีติสาวกทุก ๆ พระองค์นั้นพระกิริยาเปนปรกติ ฝ่ายพระอังคุลิมาลเถรนี้สิบาปกรรมได้ทำมาหนักหนา จะได้พระอรหัตเปนอสีติสาวก พร้อมกันกับท่านทั้งปวงประการใด ขอให้พระราชาคณะวิสัชนาด้วยลักขณะแห่งแสนกัลปบารมี แลบาปกรรมแห่งพระอังคุลิมาลเถรมาให้แจ้ง

แก้พระราชปุจฉาที่ ๓๒

อาตมภาพ สมเด็จพระสังฆราช พระพนรัต พระธรรมไตรโลก พระพิมลธรรม พระพุทธโฆษา พระธรรมโฆษา พระธรรมกิติ พระญาณสิทธิ ๘ รูป ขอพระราชถวายพระพรวิสัชนาซึ่งข้อพระราชปุจฉาว่า พระอรรคสาวก แลพระอสีติสาวก พระปกติสาวกสร้างพระบารมีมาจนสำเร็จพระอรหัตผล ช้าเร็วกว่ากันตามกาลกำหนด ทั้งพระกิริยาอารมณ์เปนปรกติ มิได้ปรากฏว่าหยาบช้าทารุณประการใดนั้น ก็สมควรด้วยพระราชปุจฉาแล้ว แต่ข้อซึ่งว่าพระอังคุลิมาลเถรเจ้านี้ ได้ทรงสดับตรับฟังมาหลายสูตรหลายนิทาน ว่า ได้เปนยักษ์เปนมารหลายชาติ ได้เปนท้าวพระยาใด ๆ ก็หยาบช้า กระทำปาณาติบาตโดยมากไม่มีบาปไม่

มีกรรมฤๅนั้น ข้อนี้มีพระบาฬีว่า "กมฺมสฺสโก กมฺมทายาโท กมฺมโยนิ" ว่าบุคคลเกิดมาแล้วก็มีกรรมเปนของตน มีกรรมเปนเชื้อสาย เปนกำเนิดเปนเผ่าพันธุ์ทุกคน ๆ จะได้เว้นตัวหามิได้ แลพระอังคุลิมาลเจ้าพระองค์นี้ จำเดิมแต่สร้างบารมีมาแต่ชาติใด ได้กระทำกรรมบาปกรรมนั้นก็ให้ผล ไปทนทุกขเวทนาในอบายภูมิตราบเท่าสิ้นบาปสิ้นกรรมนั้น อนึ่งถึงมาทว่าพระอังคุลิมาลได้เกิดเปนยักษ์เปนมารท้าวพระยาหยาบช้าในชาติใดก็ดี ใช่ที่จะไม่นับเอาเปนชาติ จะเปนขาดพระบารมีหามิได้ เพราะเหตุว่าพระอังคุลิมาลจะได้หยาบช้าไปทั้งชาตินั้นหามิได้ ย่อมพบพระบรมโพธิสัตว ได้ฟังพระธรรมเทศนาทรมานแล้วเสียพยศอันร้าย ก็ตั้งอยู่ในศีล ๕ ศีล ๘ ในสุจริตธรรมเปนอันดี ก็เปนพระบารมีสืบต่อมา ข้อซึ่งพระอังคุลิมาลสร้างพระบารมีแสนกัลปได้พระนิพพานนั้นอย่างไร เอาสิ่งใดไปนับเปนแสนกัลปบารมีนั้น ข้อนี้วิสัชนาว่า ซึ่งจะกำหนดบารมีแสนกัลปนั้น จะได้นับเอาบุญแลบาปซึ่งบุคคลได้กระทำน้อยมากกว่ากันนั้นเปนประมาณหามิได้ นับเอากาลอันนานแห่งกัลปนั้นเปนประมาณ คือเอามหากัลปแผ่นดินนับเปน ๑ เป็น ๒ เปน ๓ เป็น ๔ เปน ๑๐๐ เปน ๑๐๐๐ เปนหมื่นเปนแสน นับแต่แรกตั้งมูลปณิธานปราถนา มาตราบเท่าที่สุดชาติชั้น เปนบารมีแสนกัลป แลกุศลกรรมอกุศลกรรมซึ่งพระอังคุลิมาลได้กระทำมาในระหว่างแสนกัลปนั้น ก็ให้ผลไปเสวยศุขแลทุกข์ตามบุญแลบาป

ช้านานมาตราบเท่าพ้นทุกข์ ก็นับเอาเปนบารมีสิ้นทั้งนั้น แลเมื่อทำบาปทำอกุศลไปทนทุกข์ทรมานอยู่นานช้าในจตุราบายนั้นสักเท่าใดก็ดี ใช่ที่จะไม่นับหามิได้ จะทำผิดบ้างชอบบ้าง อย่างไรก็ดี สุดแต่สร้างบารมีครบแสนกัลปแล้ว ก็ได้พระอรหัตสำเร็จพระนิพพานทุกองค์ เหมือนดังพระโสภิตเถรแรกตั้งปราถนาอรหัต ในสำนักนิ์สมเด็จพระปทุมุดร ชาติหนึ่งได้ฌานสมาบัติตายไปเกิดในอสัญญีภพ หาบุญบาปมิได้เลยนานถึงห้าร้อยมหากัลป แล้วจุติจากอสัญญีภพ ถ้าจะนับเอาบุญแลบาปเปนประมาณแล้ว พระโสภิตเถรจักบมิได้พระอรหัตในสาสนาสมเด็จพระพุทธเจ้าแห่งเรา พร้อมกันกับพระอสีติสาวกทั้งปวงหามิได้แลซึ่งบุคคลได้ตั้งความปรารถนาเปนอสีติสาวก จำเดิมแต่ชาตินั้นไปตราบเท่าแสนกัลป จะได้ทำบาปมากหลายเห็นปานดังพระอังคุลิมาลเถรเปนอาทิก็ดี ได้กระทำกุศลมากเห็นปานพระมหากัสสปเถรเจ้า พระอานนทเถรเจ้าเปนอาทิก็ดี ที่กระทำบาปมากนั้น เมื่อเที่ยวท่องอยู่ในสงสารวัฏ ก็จะได้เสวยทุกขเวทนาในจตุราบายมาก ควรแก่กรรมที่ได้กระทำนั้น ครั้นสิ้นกรรมแล้วก็จะได้ไปเสวยศุขเล่า สมควรแก่กุศลที่ได้กระทำไว้นั้น ที่ได้กระทำบาปนั้น ถึงว่าบาปนั้นให้ผลแล้วก็ดี แต่เศษบาปนั้นยังเปนเชื้อสายติดตามมา ครั้นได้อกุศลที่บุคคลผู้นั้นกระทำขึ้นใหม่ ๆ เปนอุปถัมภกรรมแล้ว ก็ช่วยกันให้ผลตราบเท่าปัจฉิมชาติ เหมือนดังพระอังคุลิมาลเถรอันได้เสวยทุกขเวทนาใน

ชาติที่สุด ไม้ค้อนก้อนดินบุคคลวางทิ้งเป็ดไก่ สุนักข์ แลสุกรในโคจรคามนั้น ก็ผเอิญให้ลอยปลิวมาตกต้องกายพระอังคุลิมาลลงเอง ซึ่งกระทำผิดนั้นจะให้ผลได้แต่อย่างนี้ จะให้บารมีนั้นเนิ่นช้าออกกว่ากำหนดนั้นหามิได้ ข้อซึ่งว่าพระอังคุลิมาลฆ่ามนุษย์ ในปัจจุบันชาตินั้นมีพระบาฬีว่า "ยสฺส ปาปํ กตํ กมฺมํ ฯลฯ อพฺภา มุตฺโตว จนฺทิมา เถรสฺส ปน อุปชฺชเวทนียญฺจ ฯลฯ วิปากํ เทติเยว" เนื้อความว่า อันว่ากรรมลามกบุคคลผู้ใดกระทำมาแต่ก่อนแล้ว ถ้าแลท่านผู้นั้นบรรลุถึงพระอรหัตแล้วกำลังพระอรหัตนั้นก็จะปิดเสียซึ่งกรรมนั้นมิให้ปฏิสนธิวิบากสืบไป แลท่านผู้นั้นก็จะกระทำให้ปราศจากกิเลศรุ่งเรือง ดุจหนึ่งพระจันทรอันปราศจากเมฆ อนึ่ง กรรมสองประการอันจะให้ผล ในลำดับชาติก็ดีจะให้ผลชาติที่สองที่สามเปนอาทินั้นก็ดีพระอังคุลิมาลเถรเจ้าถอนเสีย พบแต่บาฬีอาจารย์แต่ก่อนเขียนไว้เปนเผด็จสวดมนต์ ว่าพระอังคุลิมาลอยู่ในอสีติสาวก จึงกำหนดบารมีว่าแสนกัลปแต่สาสนาพระปทุมุดรนั้นมา อนึ่งผู้ปรารถนา พระอรหัตภูมิที่ฐานอันใด ๆ ก็ดี แรกสร้างบารมีออกวาจาในสำนักนิ์พระอริยเจ้าองค์ใดองค์หนึ่งพร้อมด้วยธรรมสองประการ "ฉนฺทตา" คือภาวปรารถนารักใคร่พอใจพระอรหัตภูมิเปนแท้ กอปรด้วยศรัทธาปิติปราโมชยิ่งนัก "อธิกาโร" คือกระทำบุญให้ทานบูชาคารวะด้วยเจตนาอันเปนกุศลโสมนัศยินดีมีปัญญา ในสำนักนิ์พระอริยเจ้าองค์นั้น ๑ แลท่านผู้นั้น ครั้น

พร้อมด้วยธรรมสองประการนี้ แล้วเกิดมาในชาติใด ๆ ถึงจะประมาทหยาบช้ากระทำผิดประการใดก็ดี ย่อมกลับตัวได้ด้วยเดชคุณธรรมสองประการนั้นไม่ทำผิดไปทีเดียวหามิได้ บางทีผู้ทรมานสั่งสอนให้สติอารมณ์แล้วก็ย่อมละเสียซึ่งกระทำชั่วย่อมมีความประมาทนั้นน้อยกว่าสามัญบุคคลอื่น ๆ ขอถวายพระพร ฯ

พระราชปุจฉาที่ ๓๓

ข้อ ๑ มีในพระบาฬีว่า พระโพธิสัตวสร้างพระบารมีบำเพ็ญเบญจมหาบริจาคมีให้พระเศียรเปนทานมากกว่าผลมะพร้าวในแผ่นดินเปนต้น เมื่อค้นหาเรื่องในชาดกนิทานไฉนจึงมีน้อยนัก ไม่สมกับเนื้อความที่อุประมาไว้นั้น

ข้อ ๒ ว่าด้วยพระเจ้าอชาตศัตรู กระทำปิตุฆาตแล้วไฉนยังจะได้ตรัสเปนพระปัจเจกโพธิเจ้าอิกเล่า

ศุภมัสดุตยุลศักราช ๑๑๔๘ อัสสังวัจฉรนักษัตรอัฐศกสาวนมาศกาฬปักขอัฐมีดฤถีครุวารปริเฉทกาลกำหนด พระบาทสมเด็จบรมนารถบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัวเสด็จออก ณ พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน มีพระราชโองการมานพระบัณฑูร-สุรสิงหนาทดำรัสเหนือเกล้าเหนือกระหม่อม สั่งให้หลวงอนุชิต-พิทักษ์ เชิญพระราชปุจฉาออกไปนมัสการเผดียงถามพระราชาคณะทั้งปวงว่า พระบรมโพธิสัตวผู้ปรารถนาพระโพธิญาณ มี ๓

ประการ คือปัญญาธิก สัทธาธิก วิริยาธิก โพธิสัตว แล พระปัญญาธิกโพธิสัตวนั้นบำเพ็ญพระบารมีแต่คิดในใจได้ ๗ อสงไขย ออกพระวาจาได้ ๘ อสงไขย บำเพ็ญได้พร้อมทั้งกายวาจาจิตร ๔ อสงไขยกับแสนกัลปเข้ากันเปนถึง ๒๐ อสงไขยกับแสนกัลป ฝ่ายพระสัทธาธิกโพธิสัตวนั้น บำเพ็ญบารมีแต่คิดได้ ๑๔ อสงไขย ออกพระวาจาได้ ๑๘ อสงไขย เมื่อบำเพ็ญได้พร้อมทั้งกายวาจาจิตร ๘ อสงไขยกับแสนกัลป ส่วนพระวิริยาธิกโพธิสัตวนั้น แต่คิดอยู่ในจิตรได้ ๒๘ อสงไขย ออกพระวาจาได้ ๓๖ อสงไขย เมื่อพร้อมทั้งกายวาจาจิตรได้ ๑๖ อสงไขยกับแสนกัลป สิริผสมแต่เดิมมาจนสำเร็จพระโพธิญาณก็เปนถึง ๘๐ อสงไขยกับแสนกัลป แลครั้งเมื่อสมเด็จพระพุทธเจ้าแห่งเราเสด็จขึ้นนั่งเหนือพระวิเชียรรัตนบัลลังก์ภายใต้ควงไม้พระมหาโพธิ พระยามาราธิราชมาผจญพระองค์ทรงยุทธสงคราม ด้วยทรงพระอธิษฐานตรัสถึงพระบารมี ๓๐ ทัศนั้นมีเนื้อความว่า แต่อาตมาสร้างพระบารมีมาได้ให้เศียรเปนทานมากกว่า ผลมะพร้าวเป็นอาทิในแผ่นดิน ได้ให้จักษุเปนทานมากกว่าดาวในอากาศ ได้ให้เนื้อหทัยเปนทานมากกว่าผลไม้ในแผ่นดิน ได้ให้มังสะในกายเปนทานมากกว่าแผ่นดินอันใหญ่หนาได้สองแสนสี่หมื่นโยชน์ ได้ให้โลหิตเปนทานมากกว่าน้ำในมหาสมุททั้ง ๔ อันฦกได้ ๘ หมื่น ๔ พันโยชน์ ได้ให้บุตรภรรยาเสมอพระชาลีกัณหาแลนางมัทรีเปนทาน ก็มากกว่าบุตร

ภรรยาของมนุษยทั้งปวงในแผ่นดินนี้ เดชะด้วยพระอธิษฐาน บารมีของพระองค์ พระยามาราธิราชก็พ่ายแพ้ปราไชยมีอยู่ ฉนี้ ก็ได้สดับตรับฟังพระธรรมเทศนาว่าจำเดิมแต่พระสุเมธดาบศใน ต้น ๔ อสงไขย ซึ่งบำเพ็ญเบญจมหาบริจาคได้ตลอดมาจนชาดก ๕๕๐ ชาติ เหมือนหนึ่งพระยาสีวิราชให้พระเนตรเปนทานเปน ต้นนั้น ก็น้อยนัก ประมาณสัก ๑๐ นิทาน ประมาณสัก ๒๐ นิทาน เห็นพระเนตรแลมังสะ พระโลหิตพระเศียร พระหทัย พระราชบุตรภรรยานั้น ไม่มากกว่าดาวในอากาศแลแผ่นดิน แล ผลไม้แลน้ำในมหาสมุท ดุจหนึ่งเนื้อความซึ่งอุประมาพรรณา เปนความสัจบารมีแห่งพระองค์นั้น ถ้าจะนับในชาดก ๕๕๐ ชาติ ว่าได้ให้พระเศียรเปนทานก็ดี ก็จะว่าเปนพระเศียรแต่ ๕๕๐ ถ้า จะว่าได้ให้พระเนตรเปนทานทั้ง ๕๕๐ ชาติ ก็จะเปนพระเนตรแต่ ๑๑๐๐ พระเนตรเห็นไม่พอเห็นไม่สมกันกับดาวในอากาศเปนต้น พระโลหิตทั้ง ๔ มหาสมุทเปนอวสานยังสงไสยนัก อนึ่งได้ฟังว่า พระยาอชาตศัตรูได้ฟังพระธรรมเทศนาพระสามัญผลสูตรแห่ง สมเด็จพระพุทธเจ้าจบลง ว่าพระยาอชาตศัตรูจะได้พระโสดา ในอาศนะพระที่นั่งฟังพระธรรมเทศนานั้น นี่หากว่าคบหากันกับ พระเทวทัตได้ฆ่าพระยาพิมพิสารอันเปนพระราชบิดาเสีย จึงไม่ ได้พระโสดาในชาตินั้น ไปเสวยทุกขเวทนาอยู่ในโลหะกุมภีนรก ช้านาน ครั้นพ้นจากทุกข์แล้วสืบไปภายน่า ว่ากลับได้ตรัสเปน พระชีวิตวิเสสปัจเจกโพธิข้อนี้ยังสงไสยอยู่ ถ้าดังนั้นเห็นเปน

ประหนึ่งว่า บุทคลอันปราถนาพระอรหัต ถ้าถึงชาติที่สุดจะได้พระอรหัตอยู่แล้วไม่พอใจหยากจะใคร่ได้เปนพระปัจเจกโพธิต่อไป ฆ่าบิดาเสียไม่ได้พระอรหัตในชาตินั้น ก็จะได้เปนพระปัจเจกโพธิยิ่งขึ้นไป แลซึ่งบุทคลอันเปนปิตุฆาตเปนมาตุฆาตนั้นเห็นหาโทษมิได้ เห็นเปนทางผู้จะสร้างกุศลปรารถนาปัจเจกภูมิอยู่อิก ถ้าปรารถนาปัจเจกภูมิถึงชาติที่สุดแล้ว ไม่พอใจเปนพระปัจเจกโพธิ จะปรารถนาเป็นพระ ฆ่าบิดาเสียก็จะได้ตรัสเปนพระ เหมือนหนึ่งพระเจ้าอชาตศัตรู จะได้พระอรหัตในชาตินั้นแล้วฆ่าบิดาเสียพลัดไปได้เป็นพระปัจเจกโพธิ ฉนั้นฤๅประการใด ถ้าเปนดังนั้นบุทคลที่ปรารถนาพุทธภูมิปรารถนาปัจเจกภูมิ ปรารถนาอรหัตภูมิก็จะมะนะสิการจำกำหนดไว้เปนวัตรปรนนิบัติ ว่าฆ่าบิดาเสียจะได้เปนพุทธภูมิ จะได้เปนปัจเจกภูมิ มั่นคงเหมือนเปนลัทธยาเทศ ผู้ใดจะได้เปนพระปัจเจกโพธิแล้วจำฆ่าบิดาเสียหน่อยหนึ่งก่อนจึงจะได้เปน ถ้าได้ฆ่าบิดาแล้ว ก็เปนทำนายแน่ว่าจะเป็นพระ จะเปนพระปัจเจกโพธิมั่นคงไม่มีวิมุติสงไสย จะเปนฉนี้ฤๅประการใด ให้พระราชาคณะวิสัชนามาให้แจ้ง

แก้พระราชปุจฉาที่ ๓๓

อาตมภาพ สมเด็จพระสังฆราช พระพนรัต พระธรรมไตรโลก พระพุฒาจารย์ พระพิมลธรรม พระพุทธโฆษา พระ

ธรรมเจดีย์ พระพรหมมุนี พระญาณโพธิ พระราชกระวี พระธรรมกิติ พระปรากรม พระวินัยรักขิต พระธรรมโคดม พระราชมุนี ๑๕ รูป ปฤกษาพร้อมกันขอพระราชทานถวายพระพรวิสัชนาซึ่งข้อพระราชปุจฉาว่า พระบรมโพธิสัตว ๓ ประการ คือ พระปัญญาธิก พระสัทธาธิก พระวิริยาธิก โพธิสัตวบำเพ็ญพระบารมี ๔ อสงไขย ๘ อสงไขย ๑๖ อสงไขย กับแสนกัลป แลคิดในพระไทยออกพระโอษฐได้ แลพร้อมด้วยกายวาจาจิตร กำหนดมาทั้งปวงนั้นก็สมควรด้วยพระราชปุจฉาต้องตามวารพระบารมีอยู่แล้วแล เมื่อสมเด็จพระพุทธเจ้าเสด็จนั่งเหนือพระวิเชียรรัตนบัลลังก์ภายใต้ควงไม้พระมหาโพธิทรงยุทธสงครามกำจัดพระยามาราธิราชด้วยพระบารมี ๓๐ ทัศตรัสประกาศว่า อาตมาได้ให้เศียรแลเนตรหทัยมังสะโลหิตมากกว่าผลไม้แลดาว แลแผ่นดิน แลน้ำในมหาสมุท ดุจพรรณนาแล้วทรงฟังพระธรรมเทศนาในชาดกนิทาน ซึ่งพระองค์ได้บำเพ็ญพระทานบารมีต่าง ๆ นั้นเห็นน้อย เห็นไม่สมควรกันกับเนื้อความอุปมาแลทรงพระวิมุติสงไสยก็สมควรนักหนา

แก้ข้อ ๑

อาตมภาพทั้งปวงขอพระราชทานถวายพระพรวิสัชนาตามวารพระบาฬีคัมภีร์พระปฐมว่า “อกฺขิปิ ทิยเต มยา ตารคณาว อากาเส อติเรกตร ฯลฯ ปราชิตาติ” เนื้อความว่าธรรมดาประ

เวณีพระบรมโพธิสัตวสร้างพระบารมีมาแต่ละอสงไขยกัลป จะนับจะคณนาพระชาตินั้นก็หาบมิได้ จะได้ให้พระเศียร จะได้ให้พระเนตร พระมังสะโลหิตแลพระราชบุตรภรรยาทุกพระชาติเนื่องกันไปก็หาบมิได้ แต่ทว่าได้ให้นั้นโดยมาก จะประมาณก็บมิได้ ต่อมีเหตุพระภิกษุสงฆ์สั่งสนทนาสรรเสริญถึงพระบารมีอันใด ๆ สงไสยไม่แจ้ง แล้วกราบทูลขออาราธนาสมเด็จพระพุทธองค์ จึงตรัสพระธรรมเทศนาชาดกนิทาน ซึ่งได้บำเพ็ญพระบารมีสิ่งนั้น ๆ ถ้าพระภิกษุสงฆ์ไม่สนทนา หาผู้อาราธนามิได้ไม่มีเหตุ พระองค์ก็มิได้นำเอาชาดกนิทานมาตรัสพระธรรมเทศนาอาไศรยด้วยเปนต้นติพระพุทธประเพณีสืบมาดังนั้น ถ้าไม่มีเหตุหาเหตุมิได้ แลจะตั้งพระไทยเทศนาไปแต่แรก พระพุทธองค์เจ้าเสด็จนั่งเหนือพระวิเชียรรัตนบัลลังก์ ก็จะนั่งร่ำรำพันพรรณนาแต่บรรดาพระชาติชาดก ซึ่งได้บำเพ็ญเบญจมหาบริจาคทานบารมีนั้นไป ตั้งแต่เดิมมาให้ตลอดจนชาดก ๕๕๐ ชาติ ก็จะพอจะสมกันกับเนื้อความอุประมาต่อดาวแลแผ่นดินแลน้ำในมหาสมุทเปนต้นนั้น แต่ทว่าจะเกินกว่าพระชนมายุไป พระธรรมก็จะเกินกว่า ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ อนึ่งจะไม่ได้เที่ยวโปรดสัตวตรัสพระธรรมเทศนาอื่น ๆ บ้าง พระปรมรรถ พระสูตร พระวินัย พระไตรปิฎก ก็จะค้างหาครบบริบูรณ์ไม่ผิดด้วยวิไสยพุทธประเวณีสืบ ๆ มาแต่ก่อน อนึ่งอย่าว่าจะคณนานับพระชาติชาดก ซึ่งบำเพ็ญพระบารมีทั้ง ๔ อสงไขย

แสนกัลปนั้นเลย แต่ละแผ่นดิน ๆ ก็มิอาจนับได้ ต่อมีเหตุมีผู้อาราธนา พระองค์จึงนำเอามาตรัสพระธรรมเทศนานั้นน้อย ที่หาเหตุมิได้ไม่มีผู้อาราธนา พระองค์มิได้นำเอามาตรัสเทศนานั้นยังมากกว่ามากนักหนา อุประมาดุจหนึ่งนกน้อยบินไปในอากาศ ๆ ซึ่งอยู่ในปีกนกนั้นน้อยนัก อากาศที่ยังเหลืออยู่นอกปีกนกนั้นมากพ้นที่จะพรรณนา ถ้ามิดังนั้นเปรียบนัยหนึ่งดุจบ่วงเข็มอันจุ่มลงในมหาสมุท แลน้ำอยู่ในบ่วงเข็มนั้นน้อยนักหนา น้ำซึ่งอยู่นอกบ่วงเข็มนั้นมากกว่ามากพ้นวิไสยนั้นจะมีอุประมาฉันใด พระชาติชาดกซึ่งสมเด็จพระพุทธสัพพัญญูเจ้านำมาตรัสพระธรรมเทศนา แลยังมิได้ตรัสเทศนานั้น ก็มีอุประไมยเหมือนกันกับบ่วงเข็ม แลปีกนกน้อยนั้น

แก้ข้อ ๒

ข้อซึ่งว่าพระยาอชาตศัตรูได้ฟังธรรมเทศนาพระสามัญ-ผลสูตรจบลง ว่าจะได้พระโสดาในพระที่นั่งแล้วไม่ได้อาไศรยด้วยได้ฆ่าบิดาเพราะคบหากับพระเทวทัตพลัดจากพระโสดาอรหัตในชาตินั้น แล้วกลับไปได้พระปัจเจกโพธิอิกเล่า แลทรงพระกรุณาให้เผดียงถามอาตมภาพให้วิสัชนา ด้วยทรงพระอนุเคราะห์แก่บุทคลทั้งปวงเกลือกไม่ทันพิจารณา ก็จะถือเอาว่าเปนวัตรปรนนิบัติลัทธยาเทศ พระยากรณ์ทำนายไว้ว่า ถ้าเดิมปรารถนาพระโสดาปรารถนาพระอรหัตแล้วไม่พอใจอยากจะใคร่

เปนพระจะใคร่เปนพระปัจเจกโพธิ ฆ่าบิดาเสียก็จะได้เปนยิ่ง ๆ ขึ้นไปเหมือนใจปรารถนา จะฆ่าบิดาเสีย กลัวจะเปนปิตุฆาตโทษใหญ่นั้นสมควรรนักหนา อาตมภาพทั้งปวงพิจารณาตามพระบาฬีว่า "เทสนาวสาเน ตีสุ สรเณสุ ปติฏฺจหิสฺสติ ยสฺมา เจ สติ สรณํ คโต ฯลฯ ชีวิตวิเสโส ปจฺเจกพุทฺโธ หุตฺวา ปรินิพฺพา-ยิสฺสตีติ" เนื้อความว่าสมเด็จพระพุทธเจ้าตรัสพระธรรมเทศนาว่าพระยาอชาตศัตรูได้ฟังพระสามัญผลสูตรจบลง จะได้พระโสดาในพระที่นั่งนั้น พระองค์ตรัสดังนี้ด้วยสรรเสริญพระบวรพุทธสาสนา แลธรรมานุภาพพระสามัญผลแลปัญญาบารมีแห่งพระยาอชาตศัตรู อันได้ปรารถนาพระปัจเจกโพธิภูมิไว้แต่ก่อนนั้น ได้สร้างสมพระบารมีบำเพ็ญมานานประมาณแสนกัลปควรจะได้พระโสดาในพระที่นั่งก็จริง แต่ทว่ามิใช่พุทธเวไนยจึงประมาทไปต้องปิตุฆาตโทษใหญ่ห้ามมรรคห้ามผล ถ้าเปนพุทธเวไนยเหมือนพระอังคุลิมาล ไหนเลยพระยาอชาตศัตรูจะได้ฆ่าบิดา พระพุทธองค์ก็จะทรงพระมหากรุณามาช่วยชิงโทษโปรดให้พ้นจากปิตุฆาต ก็จะได้พระโสดาจริงในขณะนั้น นี่ใช่พุทธเวไนย จึงต้องโทษใหญ่ห้ามมรรคห้ามผล ไปทนทุกขเวทนาอยู่ในโลหกุมภี สิ้นโทษแล้วสร้างบารมีสืบไป อิกสองอสงไขยแล้วก็จะได้ตรัสเปนพระชีวิตวิเสสปัจเจกโพธิภายน่า สมดุจหนึ่งพระยาอชาตศัตรูปรารถนาไว้แต่เดิมนั้น อนึ่งพระยาอชาตศัตรูจะได้เปนพระปัจเจกโพธิ เพราะผลฆ่าพระบิดาเสียนั้นหามิได้

อันฆ่าบิดาเสียนั้นเปนโทษใหญ่อยู่อิก อันซึ่งพระองค์จะได้ตรัสเปนพระปัจเจกโพธินั้น ด้วยผลความชอบของพระองค์ที่ได้สร้างสมอบรมมา ด้วยผลศีลผลทานการกุศลบารมีต่าง ๆ แต่บุพชาติก่อน ๆ ในพระสาสนาพระพุทธเจ้าองค์หนึ่งองค์ใด นอกพระสาสนาก็ดี ในพระสาสนาสมเด็จพระพุทธเจ้าแห่งเราก็ดี มีตั้งอยู่ในพระสรณาคมน์แลศีล ๕ ศีล ๘ แลฟังพระสามัญผลสูตร แลปฐมสังคายนา แลบรรจุพระบรมสาริริกธาตุเปนอาทิแลกระทำกุศลอื่น ๆ เปนอเนกประการต่าง ๆ แลกุศลเก่าใหม่ทั้งปวงนั้น ครั้นครบบริบูรณ์สองอสงไขยกับแสนกัลปและพระยาอชาตศัตรูก็ได้ตรัสเปนพระชีวิตวิเสสปัจเจกโพธิเจ้าสมดุจหนึ่งพระไทยปรารถนาในอนาคตกาล ขอถวายพระพรฯ

พระราชปุจฉาที่ ๓๗

ว่าด้วยพระปัจเจกพุทธเจ้าแลพระยาบรมจักรพรรดิไม่เกิดในสูญกัลปนั้น ด้วยเหตุไร

ศุภมัสดุตยุลศักราชสหัสสตจัตตาฬีสนวเอฬกสังวัจฉรนักษัตรภัทรบทมาศกาฬปักข์ จตุตถีรวิวารปริเฉทกาลกำหนด สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวเสด็จออก ณ พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน พร้อมด้วยเสนาพฤฒามาตย์ราชปุโรหิตบัณฑิตยชาตินักปราชญ์ทั้งปวงเฝ้าพร้อมกัน สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวจึงมีพระราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาทดำรัสเหนือเกล้า

เหนือกระหม่อม สั่งข้าพระพุทธเจ้าหลวงเมธาธิบดี ออกไปนมัสการเผดียง ถามสมเด็จพระสังฆราชพระราชาคณะทั้งปวงว่าด้วยพระผู้เปนเจ้าทั้งหลายผู้เปนธรรมกถึก มาถวายพระธรรมเทศนาว่ามีวารพระบาฬีในคัมภีร์หลวงต่าง ๆ อันพระอริยเจ้าทั้งปวงยกขึ้นสู่พระสังคายนาถึง ๓ ครั้ง จบลงครั้งใดแผ่นดินไหวถึง ๓ ครั้ง ว่ากัลปมี ๒ ประการ คือ สูญกัลป ๑ อสูญกัลป ๑ แลสูญกัลปนั้นพระพุทธเจ้าพระปรัตเยกโพธิ พระยาบรมจักรพรรดิ ย่อมไม่บังเกิดแลกัลปนั้นสูญจากคุณธรรมแลบุทคลอันประกอบด้วยธรรม ทั้งพระพุทธเจ้า พระปรัตเยก-โพธิเจ้า พระยาบรมจักรพรรดิ ก็มิได้บังเกิดในกัลปนั้น ๆ จึงเรียกว่าสูญกัลป แลในคัมภีร์ปรมัตถโชติกาสารสังคหะมีเนื้อความว่า พระปรัตเยกโพธิเจ้าทั้งหลายจะมาตรัสนั้น ในกาลเมื่อพระเจ้าบังเกิดเปนปัจฉิมภวิกโพธิสัตวแล้วแต่ยังมิได้ตรัส ครั้นพระพุทธเจ้าใกล้จะได้ตรัสแล้วพระปรัตเยกโพธิจะอยู่มิได้ ก็เสด็จนิพพานกำหนดกาลที่พระปรัตเยกโพธิทั้งหลายจะมาตรัสนั้น ร่วมกันกับกาลสมเด็จพระพุทธเจ้าทั้งหลายจะมาตรัสคืออายุกาลแห่งสัตวตั้งแต่ ๑๐๐ ปีขึ้นไป แสนปีลงมากำหนดกาลแห่งสมเด็จพระพุทธเจ้า พระปรัตเยกโพธิเจ้า อันจะมาตรัสนั้นร่วมกันฉนี้ เนื้อความในพระคัมภีร์หลวงต่าง ๆ เนื้อความรับกันก็เห็นว่าพระปรัตเยกโพธิจะตรัสนั้นในอสูญกัลป เนื่องกันกับสมเด็จพระพุทธเจ้า แลมิได้ตรัสในสูญกัลปอันหาพระพุทธเจ้า

มิได้ มีเนื้อความอยู่ฉนี้ แล้วมีเนื้อความในคัมภีร์หลวงนั้นเอง ว่าสมเด็จพระพุทธเจ้าตรัสทำนาย นายสุมนมาลาการ พระเทวทัต นกเค้า อันเลื่อมใสคำรพบูชาด้วย กาย วาจา จิตร แก่พระองค์ สืบไปภายน่านับแต่ภัทกัลปนี้ไปแสนกัลป สัตวทั้งสามนี้จะได้ตรัสเปนพระปรัตเยกโพธิในอนาคตกาลกาลเมื่อสิ้นภัทกัลปนี้แล้ว จะเปนสูญกัลปไปถึงอสงไสยแผ่นดินฉนี้ แลท่านทั้งสามซึ่งพระองค์ตรัสทำนายว่าจะได้ตรัสเปนพระปรัตเยกโพธิในที่สุดแสนกัลปแผ่นดินนั้น จะมิเปนพระปรัตเยกโพธิในสูญกัลป ก็ผิดกับคำเดิมที่ว่าพระปรัตเยกโพธิ มิได้ตรัสในสูญกัลปนั้นฤกษ ๆ เนื้อความเปนสองเงื่อนอยู่ฉนี้ ถ้าจะถือว่าพระพุทธฎีกาอันโน้นชอบ พระพุทธฎีกาอันนี้ผิด แลพระพุทธรัตนพระธรรมรัตน พระสังฆรัตน เปนแก้วประเสริฐ เปนที่เทพามนุษย์สัตวทั้งปวงในโลกธาตุนับถือ เปนพระไตรสรณคมน์ หาความแคลงสงไสยมิได้ แลมามีเนื้อความเปนคำสองให้สัตวทั้งปวงสงไสยฉนี้ก็บมิควร ขอพระคุณเจ้าทั้งปวงอันเปนพุทธชิโนรสวิสัชนาบำรุงพระพุทธสาสนาให้แจ้ง อย่าให้สัตวทั้งปวงมีความแคลงในพระไตรสรณคมน์ได้ ประการหนึ่งอันสมเด็จพระพุทธเจ้าทั้งปวง พระองค์ลงมาตรัสในโลกนี้ ๆ ย่อมเล็งแลดูอายุกาลแห่งสัตวต่ำกว่า ๑๐๐ ปี สัตวนั้นมีสันดานหนาด้วยกิเลสจะตรัสพระธรรมเทศนานั้นสัตวมิได้มรรคผล จึงมิได้ลงมาตรัส ถ้าอายุสัตวมากกว่าแสนปีขึ้นไป สัตวประมาทมิได้เห็น

ทุกขัง อนิจจัง อนัตตา จะตรัสพระธรรมเทศนาพระไตรลักษณ์นั้น สัตวมิได้เชื่อ แลสัตวทั้งปวงก็ไม่ได้โลกอุดรมรรคผล จึงมิได้มาตรัส จำเดิมแต่อายุสัตวตั้งแต่ร้อยปีขึ้นไป ต่ำแสนปีลงมา จึงพระพุทธเจ้าทั้งปวงมาตรัส เพราะสัตวจะได้โลกอุดรมรรคผล ในระหว่างอายุกาลเพียงนั้นเห็นควร เพราะพระพุทธองค์ทั้งปวงโปรดสัตวให้ได้โลกอุดรสมบัติมรรคผล สิ้นสังสารทุกข์ชาตินั้น แลฝ่ายพระปรัตเยกโพธิ พระยาบรมจักรพรรดินั้นโปรดสัตวทั้งปวงให้ได้โลกอุดรสมบัติสิ้นสังสารทุกข์ ในชาตินั้นดุจพระเจ้าทั้งปวงฤๅ จึงกำหนดเฉภาะบังเกิดในอสูญกัลป มิได้เกิดในสูญกัลป ดังสมเด็จพระพุทธเจ้าทั้งปวง ท่านทั้งสองนี้สิโปรดสัตวทั้งปวงให้ได้แต่มนุษย์สมบัติสวรรค์สมบัติดอก ถ้าบังเกิดในสูญกัลป อันปราศจากสมเด็จพระพุทธเจ้าสัตวหาที่พึ่งมิได้ จะได้พึ่งพระปรัตเยกโพธิ พระยาบรมจักรพรรดิเจ้าอิกเห็นจะควร แลพระปรัตเยกโพธิ พระยาบรมจักรพรรดิ มิเกิดในสูญกัลปนั้นอิกเล่า ด้วยเหตุผลเปนประการใด ขอให้พระคุณทั้งปวงวิสัชนามาแจ้ง

แก้พระราชปุจฉาที่ ๓๗

สมเด็จพระสังฆราช ๑ พระพนรัต ๑ พระพิมลธรรม ๑ พระธรรมราชมุนี ๑ พระพุฒาจารย์ ๑ พระพุทธโฆษา ๑ พระราชกระวี ๑ พระราชมุนี ๑ พระธรรมโกษา ๑ พระเทพมุนี ๑

พระพรหมมุนี ๑ อาตมภาพทั้งปวง ๑๑ รูปด้วยกัน ได้รับพระราชทานฟังพระราชปุจฉาในข้อซึ่งว่ากัลปมี ๒ ประการ คือสูญกัลป ๑ อสูญกัลป ๑ สูญกัลปนั้นหาสมเด็จพระพุทธเจ้า พระปรัตเยกโพธิ พระยาบรมจักรพรรดิ จะบังเกิดมิได้ อสูญกัลปนั้น สมเด็จพระพุทธเจ้า พระปรัตเยกโพธิ พระยาบรมจักร-พรรดิจะบังเกิด แล้วมีเนื้อความว่าพระพุทธเจ้าทำนายนายสุมนมาลาการ พระเทวทัต นกเค้า ว่าจะได้เปนพระปรัตเยกโพธิในที่สุดแสนกัลปแต่ภัทกัลปอันนี้ไป แลเมื่อสิ้นภัทกัลปแล้ว จะเปนสูญกัลปอยู่ถึงอสงไขยกัลปหนึ่ง มีในคัมภีร์อนาคตวงศ์นั้นก็ต้องกันกับวารพระบาฬีในคัมภีร์หลวงทั้งปวงอยู่แล้ว แลข้อซึ่งว่าเมื่อเปนสูญกัลปไปถึงอสงไขยแผ่นดินฉนี้ แลนายสุมน-มาลาการ พระเทวทัต นกเค้าซึ่งพระเจ้าทำนายว่าจะได้ตรัสเปนพระปรัตเยกโพธิ ในที่สุดแสนกัลปแผ่นดินนั้นจะมิตรัสในสูญกัลปฤๅ คำก่อนกับคำหลังผิดกันหาต้องกันไม่ พระราชปุจฉาข้อนี้เปนอุภโตโกฏปัญหาภกล้ำคัมภีรภาพยิ่งนัก อาตมภาพทั้งปวงค้นดูพระบาฬีในคัมภีร์ต่าง ๆ เห็นต้องกันว่า ซึ่งเปนสูญกัลปหาพระพุทธเจ้า พระปรัตเยกโพธิ พระยาบรมจักรพรรดิได้มาบังเกิดในสูญกัลปนั้นก็มีอยู่บ้าง แต่มีน้อย พระพุทธฎีกาก่อนซึ่งตรัสเทศนาว่า พระปรัตเยกโพธิ พระยาบรมจักรพรรดิ มิได้มาบังเกิดในสูญกัลปนั้น ว่าโดยเยภุยนัย ยกเอาที่มากนั้นขึ้นเทศนา พระพุทธฎีกาอันนี้เปนสาวเสสจะได้เปนนิราวเสสห้าม

ขาดทีเดียวนั้นหามิได้ พระพุทธฎีกาก่อนกับพระพุทธฎีกาหลังนั้น พระบาฬีต่างกัน แต่อรรถาธิบายนั้นจะได้ผิดกันนั้นหามิได้สมกันเปนอันดี แลซึ่งว่าพระธรรมกถึกสำแดงพระธรรมเทศนาว่า พระปรัตเยกโพธิพระยาบรมจักรพรรดิมิได้บังเกิดในสูญกัลปนั้น ว่าตามแต่พระบาฬีในคัมภีร์แต่ละคัมภีร์ ๆ จะได้อธิบายแก้ออกไปในคัมภีร์อื่น ๆ นั้นหามิได้ บุทคลผู้สดับก็เข้าใจต่อกันมาว่าพระปรัตเยกโพธิ พระยาบรมจักรพรรดิ มิได้บังเกิดในสูญกัลปเปนอันขาดทีเดียว แลอาตมภาพทั้งปวงได้รับพระราชทานฟังข้อพระราชปุจฉาในครั้งนี้ พิจารณาดูในพระคัมภีร์ต่าง ๆ จึงเห็นแจ้งว่าในสูญกัลปก็มีพระปรัตเยกโพธิพระยาบรมจักรพรรดิอยู่ แต่ว่ามีโดยน้อย พบพระบาฬีในคัมภีร์อรรถกถาเถรคาถานั้นว่า "อิโต จุทฺทสกปฺเป เอกํ ปจฺเจกพุทฺธํ ทิสฺวา" เนื้อความว่าแต่ภัทกัลปอันนี้ถอยลงไปได้ ๑๔ กัลปเปนหว่างสาสนาพระเวศภูกับพระกกุสนธต่อกัน ที่อันนั้นเปนสูญกัลปอยู่ ๓๐ กัลป ครั้งนั้นพระวิสาขเถรได้บังเกิดในตระกุลเข็ญใจได้ถวายผลแตงแก่พระปรัตเยกโพธิองค์หนึ่งในสูญกัลปนั้น ประการหนึ่งมีพระบาฬีว่า "อิโต สตฺตติเม กปฺเป ปทุมปจฺเจกพุทฺธํ ทิสฺวา" เนื้อความว่าแต่ภัทกัลปนี้ถอยลงไปได้ ๗๐ กัลป เปนหว่างสาสนาพระวิปัสสีกับพระสิขีต่อกัน ที่อันนั้นเปนสูญกัลปอยู่ ๙๕ กัลป พระอโนปมเถรได้บังเกิดเปนมาณพผู้หนึ่ง ได้ถวายดอกไม้ร้อยกรองต่าง ๆ แก่พระปทุมปรัต-

เยกโพธิ พระยาบรมจักรพรรดิบังเกิดในสูญกัลปนั้นน้อย ที่มิได้บังเกิดนั้นมาก แลซึ่งพระเทวทัต นายสุมนมาลาการ นกเค้าท่านทั้งสามนี้บำเพ็ญปรัตเยกโพธิบารมีได้ ๒ อสงไขย แล้วยังอิกแสนกัลป จะได้ตรัสเปนพระปรัตเยกโพธิในสูญกัลป เหมือนดังพระปทุมปรัตเยกโพธิเปนอาทิตรัสในสูญกัลปนั้น อาตมภาพทั้งปวง ถวายวิสัชนาฉลองพระเดชพระคุณแต่ตามสติปัญญาสกานุรูป ขอถวายพระพรฯ

พระราชปุจฉาที่ ๓๘
(ไม่พบพระราชปุจฉามีแต่คำถวายวิสัชนา)

ว่าด้วยสัตว คือ นก ไก่ เป็ด ห่านตัวเมียมิได้สัมผัสตัวผู้มีฟองไข่ฟัก ไม่เปนตัวด้วยเหตุอะไร ถ้าฆ่าฟองไข่นั้นจะเปนปาณาติบาตฤๅไม่

แก้พระราชปุจฉาที่ ๓๘

อาตมภาพ สมเด็จพระสังฆราช พระพนรัต พระพิมล-ธรรม พระพุทธโฆษา พระวิเชียรมุนี พระญาณไตรโลก พระญาณรักขิต พระญาณสมโพธิ พระสดำ ๙ รูปพร้อมกัน ขอพระราชทานถวายพระพรด้วยข้อพระราชปุจฉาว่า ธรรมดาสัตวตัวเมียมีนกสาลิกาโนรี เป็ดไก่แลห่านเปนอาทิ ปราศจากตัวผู้สัมผัสแลกำหนดราคะแล้วก็เกิดฟอง เมื่อเกิดฟองแล้วมารดา

ฟักตามประเวณี ก็ไม่เกิดเปนตัวนั้นด้วยเหตุอันใดอันหนึ่ง จะได้ชื่อว่าปฏิสนธิวิญญาณฤๅหามิได้ เมื่อฟองฟักไม่เกิดเปนตัวดังนี้ มีบุคคลต้มทุบต่อยฆ่าเสีย จะเปนปาณาติบาตฤๅหามิได้ ขออาราธนาพระคุณเจ้าวิสัชนา ให้ต้องด้วยพระพุทธฎีกา พระอรรถกถาบาฬี จะได้เป็นคติสืบไปนั้น อาตมภาพทั้งปวง ค้นพระอรรถกถาบาฬีพบในคัมภีร์พระอรรถกถาพระวินัยแลสาร-สังคหะว่า "คพฺภํ ปน อคณฺหณกอิตฺถิโย นาม นตฺถิ อุตฺสมเย กิร สพฺพิตฺถิโย คพฺภํ คณฺหนฺติ" เนื้อความว่า ธรรมดาสัตรีมนุษย์ติรัจฉานทั้งปวงก็ดี ที่จะไม่มีครรภนั้นหามิได้ ย่อมมีครรภทั่วทุกตัวสัตรี ครั้นมีฤดูแล้วถึงพบบุรุษก็ดี มิพบบุรุษก็ดีสัตวก็มาปฏิสนธิ แต่ทว่าครรภตั้งได้เกิดเปนก็มี ตั้งไม่ติดตายตกไปก็มี มีครรภตั้งมิได้นั้นด้วยเหตุ ๒ ประการ คือวาโยธาตุพัดเสียให้แห้งประการ ๑ หนอนกินเสียประการ ๑ ทั้งนี้ด้วยอานุภาพกรรมคือปาณาติบาต กินฟองนก ฟองไก่ แลโกหกกรรมแห่งสัตวที่มาปฏิสนธิกับทั้งมารดา อนึ่งสัตวจะปฏิสนธินอกอัชฌาจารมี ๙ ประการ คือปฏิสนธิด้วยกายสังสัคคะ ๑ คือปฏิสนธิด้วยถือเอาท่อนผ้า ๑ ปฏิสนธิด้วยกินซึ่งอสุจิ ๑ ปฏิสนธิด้วยนาภิปรามาศ ๑ เพ่งเล็งดูซึ่งบุรุษด้วยราคจิตร ๑ ปฏิสนธิได้ฟังเสียงแห่งบุรุษด้วยจิตรกำหนัด ๑ ได้กลิ่นบุรุษด้วยราคจิตร ๑ แลเป็ดไก่นกบางจำพวกมิได้สัมผัศด้วยบุรุษได้ยินแต่เสียงนกอันเปนบุรุษอันมีชาติต่าง ๆ ก็ดี ได้กลิ่นได้เห็น

ได้สัมผัสด้วยกายภายนอกก็ดี ตระกัติยินดีด้วยราคจิตรแล้ว สัตวก็มาปฏิสนธิในครรภมารดา ถ้าสัตวอันเปนสัตรีอันหาชาติบุรุษมิได้ ดังนางนกยาง ได้ยินแต่เสียงฟ้าก็มีครรภบังเกิดเปนตัว ถ้าสัตวอันเปนชาติมีบุรุษดังเป็ดไก่แลนกอันอื่น ๆ ทั้งปวง เว้นเสียแต่นกยาง ถ้ามีฤดูแลเกิดกำหนัด ตระกัติยินดีด้วยราคจิตรเต็มกองแล้ว สัตวก็มาปฏิสนธิอยู่ แต่ทว่ามิได้บังเกิดเปนตัวย่อมเปื่อยเน่าสูญไปโดยมาก เพราะเหตุว่านางนกนั้นมิได้สัมผัศด้วยบุรุษตามประเวณี จิตรนั้นตระกัติยินดีน้อย ไม่เหมือนสัมผัศด้วยบุรุษ ๆ จิตรนั้นตระกัติยินดีมากเปนกำลัง ธาตุรูปอันเกิดแต่จิตรแต่ฤดูนั้นบริสุทธิ น้อยมากกว่ากันตามราคจิตรอันอ่อนอันกล้า ที่อ่อนนั้นรูปธรรมมิได้บริสุทธิ สัตวนั้นจึงมิได้เกิดเปนตัว เหตุทั้งนี้อาไศรยแก่กรรมแห่งสัตวทั้งสองคือมารดาแลบุตรนั้น จึงให้วิบัติต่าง ๆ ปฏิสนธินั้นจึงเสื่อมสูญมิได้จำเริญดังสัตวตัวอื่น เปรียบอุปมาดุจหนึ่งว่าพืชเข้ากล้า ถ้าเนื้อนาได้ถากไถเปนเปือกตมบริสุทธิดีมีฝนอันบริบูรณ์เข้ากล้านั้นก็มีต้นแผลผลบริบูรณ์งาม ถ้าเนื้อนามิได้ถากไถ มีเปือกตมมิได้บริบูรณ์แลรกชัฎฟ้าฝนก็มิได้บริบูรณ์ พืชเข้ากล้าซึ่งหว่านลงในเนื้อนานั้น งอกขึ้นเปนต้น แต่ทว่าหาผลมิได้ มักลีบม้านเน่าไปมิได้บริบูรณ์ฉันใดก็ดี สัตวมาปฏิสนธิในครรภมารดาอันปราศจากอัชฌาจารนั้น มิได้บริบูรณ์ด้วยเหตุต่าง ๆ จึงมิได้บังเกิด

เปนตัวเปื่อยเน่าสูญไป มีอุปไมยดุจเข้ากล้านั้น อนึ่งสัตวอันปฏิสนธิด้วยทวิชชาติเปนฟองดังนี้ก็เกิดด้วยปฏิสนธิวิญญาณจิตรเมื่อยังมิเน่าเปื่อย ถ้าทุบต่อยเสียก็เปนปาณาติบาต ถ้าสัตวนั้นจุติสูญไปแล้ว จึงไม่เปนปาณาติบาต อาตมภาพทั้งปวงพิจารณาตามอรรถกถาบาฬี ในคัมภีร์ต่าง ๆ ฉลองพระเดชพระคุณได้เนื้อความแต่เพียงนี้ ขอถวายพระพรฯ

พระราชปุจฉาที่ ๓๙

ว่าด้วยมีพระราชประสงค์จะทรงฟังพระวินัยปิฎกจะควรฤๅไม่

วันสุกรแรมสิบห้าค่ำเดือนหก จุลศักราช ๑๑๖๒ ปีวอกโทศกเพลาเช้า สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวบรมธรรมฤกมหาราชาธิราชเจ้า พระองค์เปนอรรคบรมสาสนูปถัมภ์พระบวรพุทธศาสนา เสด็จออกถวายสังฆภัตรทานแก่พระสงฆ์ชิโนรส ณ พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน พร้อมไปด้วยมุขมาตยาเสนามนตรีกระวีราชโหราจารย์ผู้ใหญ่ผู้น้อย เฝ้าทูลลอองธุลีพระบาทยุคลบงกชมาศ จึงมีพระราชบริหารดำรัสสั่งออกญาพระเสด็จให้ไปนมัสการเผดียงสมเด็จพระสังฆราช พระราชาคณะทั้งปวงว่า มีพระราชกุศลเจตนาโสมนัส ศรัทธาจะทรงฟังพระวินัยปิฎกจะควรด้วยพระบรมพุทธาธิบายฤๅไม่ควรประการใด ให้พระคุณเจ้า

ทั้งปวงสอบสวนพระไตรปิฎกธรรมดู แล้วถวายพระวิสัชนามาให้แจ้ง จะได้เปนขัติยราชประเพณีสืบต่อไป ตราบเท่าพระพุทธ-สาสนา ถ้วนห้าพันพระพรรษา

แก้พระราชปุจฉาที่ ๓๙

อาตมภาพ สมเด็จพระสังฆราช ๑ พระพนรัต ๑ พระพิมลธรรม ๑ พระธรรมอุดม ๑ พระพุทธโฆษาจารย์ ๑ พระธรรมเจดีย์ ๑ พระญาณสังวร ๑ พระวินัยรักขิต ๑ พระโพธิวงศ์ ๑ พระญาณวิริย ๑ พระพรหมมุนี ๑ พระเทพมุนี ๑ พระญาณโพธิ ๑ พระเทพกระวี ๑ พระธรรมไตรโลก ๑ พระนิกรม ๑ พระสมุห์ ๑ พระปลัด ๑ รวม ๑๘ รูป พร้อมกันถวายพระพรว่า ซึ่งอนุปสัมบัน คือสามเณรแลฆราวาศจะฟังพระวินัยไม่ได้นั้น เปนบุราณคติต่อกันมายังไม่พบพระบาฬี บัดนี้พิจารณาพระบาฬีในพระคัมภีร์ต่าง ๆ ได้เนื้อความในคัมภีร์พระปฐมสมันตปาสาทิกา ต้องกันกับคัมภีร์พระมหาวงศ์ว่า

"อวเสสาปิ ภิกฺขู สราชิกา จ ปริสา อตฺตโน อตฺตโน ปตฺตาสเน นิสีทึสุ ฯลฯ วินยปิฏกํ ปกาเสติ" แปลเนื้อความว่า ครั้งสมเด็จพระเจ้าเทวานัปิยดิศ เผดียงถามพระมหินทเถรว่า เมื่อไรรากพระสาสนาจะหยั่งลงในลังกาทวีป

พระมหินทเถรถวายพระพรว่า เมื่อใดทารกบุตรชาว

ลังกาบวชในลังกา เล่าเรียนพระวินัยบอกกล่าวต่อ ๆ กันไปในลังกาทวีปแล้ว รากพระสาสนาจึงจะหยั่งลงในลังกาทวีปเมื่อนั้น

พระมหากษัตริย์จะใคร่เห็นรากพระสาสนา อันหยั่งลงในลังกาจึงให้แต่งพระมหามณฑปอันใหญ่ ในบริเวณแห่งเมฆวนาภัยอำมาตย์เหมือนมหามณฑปพระเจ้าอชาตสัตรู ตามคำพระมหามหินทเถรแล้วตั้งพระไทยจะใคร่เห็นรากพระสาสนาอันหยั่งลง จึงเสด็จมายังถูปารามกับเสนาพฤฒามาตย์มากกว่าพัน

ครั้งนั้นพระภิกษุหกหมื่นแปดพันประชุมในถูปาราม พระมหามหินทรเถร จึงอาราธนาพระมหาอริฏฐะเถรให้นั่งเหนือธรรมาศน์ พระมหาเถรห้าสิบแปดองค์ มีพระมหามหินทรเถรเปนประธาน นั่งล้อมธรรมาศน์ พระมัตตาภัยเถรผู้เปนพระอนุชาธิราชแห่งพระมหากษัตริย์ กับพระภิกษุห้าร้อยรูป มีอุสาหะว่าจะเรียนพระวินัยปิฎก จึงนั่งแวดล้อมธรรมาศน์พระมหาอริฏฐะ ภิกษุอันเศษนอกกว่านั้นกับทั้งปริสัช มีพระมหากษัตริย์เปนประธาน นั่งเหนืออาศนะแห่งตน ๆ พระมหาอริฏฐเถร จึงสำแดงพระวินัยนิทาน โดยพระบาฬีเปนอาทิว่า “เตน สมเยน พุทฺโธ ภควา”

ครั้งนั้นก็บังเกิดมหัศจรรย์ เปนต้นว่าแผ่นดินไหว พระมหากษัตริย์ตกพระไทย จึงเผดียงถามก็ได้เนื้อความ

ประจักษ์แจ้งว่า รากพระสาสนาหยั่งลงแล้ว จึงกระทำสักการ-บูชาเปนอันมาก แต่นั้นพระมหาอริฏฐเถร จึงสำแดงพระวินัยปิฎกทุกวัน ๆ แต่ต้นจนอวสาน

บัดนี้สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารผู้เปนศาสนูปถัมภ์ ปรารถนาจะฟังพระวินัยปิฎก ก็ควรโดยพุทธจักรอาณาจักรอยู่แล้ว ขอถวายพระพรฯ

๒

สมเด็จพระอริยวงษญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ศุข)

ISBN 974-580-862-8
9 789745 808621